rijksuniversiteit groningen / young academy groningen

Aan wie moet ik mijn geitje offeren?

> Lessenserie

> Tim de Groot en Dr. Saskia Peels-Matthey

> Docentenhandleiding en werkbladen

rug.nl/scholierenacademie

DOCENTEN-HANDLEIDING

DEZE LESSENSERIE SAMENGEVAT

Onderwerpen	• Griekse oudheid • Griekse goden • Polytheïsme • Literair onderzoek • Goden indelen
Niveau	Onderbouw VWO
Aantal lessen	Twee lessen van circa 50 minuten: • Les 1: Griekse goden, ingewikkelder dan gedacht • Les 2: De essentie van goden
Voorkennis	• Bekend met de term polytheïsme • Enige basiskennis van de Griekse goden
Beschikbaar materiaal	• Deze docentenhandleiding, gratis te bestellen via scholierenacademie@rug.nl in 2019-2020 • Bijbehorende PowerPoint, beschikbaar via www.rug.nl/leraren.

COLOFON

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van het NWO Veni-project *Polytheism as language. A linguistic approach to divine plurality in the religious experience of Greek worshippers* (016.Veni.185.103, looptijd: 2018-2022) van dr. Saskia Peels-Matthey. Tim de Groot en Saskia Peels-Matthey hebben dit lespakket ontwikkeld in samenwerking met de Scholierenacademie. Deze module werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Young Academy Groningen. De illustraties zijn gemaakt door Kim Veenman. Het pakket is gratis aan te vragen en niet bestemd voor commerciële doeleinden. Bij de samenstelling van dit lespakket is getracht alle rechthebbenden te achterhalen en te contacteren. Indien u meent dat dit niet het geval is, dan kunt u contact opnemen met de Scholierenacademie van de Rijksuniversiteit Groningen via scholierenacademie@rug.nl.

INLEIDING

Een wereld vol goden…

De oude Grieken erkenden en vereerden vele goden, welbekend uit mythologische verhalen, afbeeldingen en inscripties. Hun polytheïsme was één van de meest kenmerkende eigenschappen van de Griekse religie. Ook nu nog spreken de oud-Griekse goden tot de verbeelding en we vinden ze steeds weer terug in de Westerse literatuur en kunst.

Elke god had een heel eigen persoonlijkheid en afgebakende functie in het leven van de oude Grieken. Poseidon was god van de zee, Ares god van de oorlog, en Aphrodite godin van de liefde, enzovoort. Best simpel, toch..? Niets is minder waar. Wanneer we preciezer kijken, blijkt het zo eenvoudig nog niet te liggen. Een voorbeeld illustreert het probleem. Uit veel van onze tekstuele en materiële bronnen blijkt dat niet alleen Poseidon, maar ook Aphrodite in zekere zin een 'godheid van de zee' was. We vinden heiligdommen van Aphrodite vaak bij havens. Uit de bronnen blijkt dat ook deze godin beschermvrouwe van zeelieden was.

In dit ene voorbeeld zien we de twee kernproblemen voor ons begrip van het oud-Griekse polytheïsme. Ten eerste hadden eigenlijk alle belangrijke goden invloed in meerdere domeinen, en de combinaties van domeinen vormden niet altijd een logisch geheel. Want wat hebben, in het geval van Aphrodite, liefde en zee met elkaar te maken? Ten tweede hadden vaak verschillende goden macht over één domein (in dit geval dus de zee). De vraag wordt dan: hoe gingen de oude Grieken om met die veelheid aan goden? Een voorbeeld dat het probleem vereenvoudigd weergeeft: stel je voor dat je in de Griekse oudheid een zeereis wilde gaan maken en je had maar één geitje om te offeren? Aan welke god zou je het offer dan brengen?

Deze problematiek heeft gezorgd voor veel hoofdbrekens onder wetenschappelijk onderzoekers van de oud-Griekse religie. Hoe zagen de Grieken individuele goden, als die ogenschijnlijk een soort gespleten persoonlijkheid hadden? En hoe wisten ze tot welke god ze zich met een specifieke kwestie moesten richten?

In deze onderwijsmodule maken de leerlingen kennis met modern wetenschappelijk onderzoek naar de Griekse goden en met het onderzoek van dr. Saskia Peels-Matthey. In les 1 zal de complexiteit van het oud-Griekse polytheïsme worden geïntroduceerd; in les 2 gaan de leerlingen zelf aan de slag met het analyseren van een aantal Griekse goden.

Modern onderzoek naar het oud-Griekse polytheïsme: het structuralisme

Hadden de goden een 'gespleten persoonlijkheid'? En hoe wisten gelovigen het verschil tussen goden te maken en daardoor hun keuze te laten bepalen? Een belangrijke impuls aan het onderzoek naar het oud-Griekse polytheïsme werd gegeven door de structuralisten in de jaren

70 van de vorige eeuw. Het is vandaag de dag algemeen geaccepteerd dat een statisch beeld van goden als 'personen' (zoals Aphrodite als 'godin van de liefde', Poseidon als 'god van de zee') niet werkt. Zoals eerder genoemd, zijn de belangrijkste goden elk actief in meerdere en overlappende domeinen. De structuralisten hebben gesteld dat goden in die domeinen dan steeds opereren op hun eigen *unieke manier*, in deze module ook wel *essentie* genoemd. De goden worden volgens deze theorie dus niet gedefinieerd door hun domeinen, maar door de manier waarop ze te werk gaan binnen deze domeinen. Voor Aphrodite zou haar unieke manier van opereren (of haar 'essentie') dan haar charme kunnen zijn. Met haar charme bracht Aphrodite geliefden samen, maar deed zij ook stormen op zee bedaren. De essentie van Poseidon (god van aardbevingen en de zee) zouden we dan kunnen karakteriseren als 'turbulentie'. Ter vergelijking: als manier van opereren van Dionysos is 'waanzin' voorgesteld en van Zeus, 'soevereiniteit'.

Een belangrijke stelling van de structuralisten is dat we de unieke manier van opereren van individuele goden alleen goed kunnen begrijpen wanneer we ze bezien in relatie tot de rest van het pantheon. Een dergelijk begrip van het polytheïsme ligt in de meer algemene lijn van structuralistisch onderzoek, aangezien structuralisten werken vanuit het principe dat elk element in een systeem (taalkundig, cultureel, religieus etc.) alleen betekenis krijgt door de relatie met, of tegenstelling tot andere elementen in dat systeem. Als voorbeeld daarvan kunnen we kijken naar Athena, Ares en Poseidon. Zowel Athena als Ares werden vereerd als god(in) van de oorlog. Waar Ares verantwoordelijk was voor de ongetemde, brute fysieke kracht tijdens een gevecht, was Athena degene die vocht met haar verstand, ervoor zorgde dat soldaten veilig terugkeren en hielp bij het bedenken van strategieën. We kunnen Athena ook vergelijken met Poseidon: beide godheden werden vereerd waar het gaat over paarden. Poseidon was verantwoordelijk voor de woeste en soms onvoorspelbare natuur van het dier, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat Poseidon werd vereerd op een plek waar racepaarden vaak in paniek raakten. Athena was degene die ervoor zorgde dat het paard getemd kon worden. Deze godin zette volgens een mythologisch verhaal haar slimme vakmanschap in dit domein in bij de vervaardiging van het eerste paardentuig met bit, waarmee het paard Pegasos beteugeld kon worden.

Problemen met de structuralistische benadering

Toch lost een dergelijke benadering niet al onze begripsproblemen op. Laten we beginnen met één van de twee kernvragen die we hierboven stelden: tot welke god zou je je moeten richten bij een specifieke kwestie, zoals de hoop op het maken van een veilige zeereis? Deze vraag blijft staan. Misschien is het zo dat Poseidon de zee opschudde, en Aphrodite de zee kalmeerde, maar offerde je dan je geitje aan Poseidon om hem te smeken zich verre van jouw zeereis te houden, of aan Aphrodite om haar te vragen om haar goede kwaliteiten in te zetten?

In sommige gevallen werd de keuze voor een god om aan te offeren mede bepaald door factoren als tijd en plaats. Griekse *poleis* hadden in de meeste gevallen een god of godin die de speciale beschermer van de hele stad was (Athena voor Athene, Artemis voor Efese etc.). Verder speelde de toevallige nabijheid van heiligdommen van bepaalde goden, maar niet van andere,

vast en zeker een rol. Door het jaar heen waren er bovendien al talloze geplande, periodiek terugkerende festivals en offergelegenheden die draaiden om een bepaalde god of bepaalde goden. Waarschijnlijk richtten gelovigen zich soms tot de speciale beschermgod van hun *polis*, tot een god van een heiligdom in de buurt, of een god die in de offerkalender toch al aan bod kwam. Toch weten we dat er regelmatig wél sprake was van keuzestress. Onze wetenschappelijke vraag gaat samen met een vergelijkbare onzekerheid in de oudheid zelf. We weten bijvoorbeeld dat bezoekers van orakels, zoals het orakel in Dodona, aan het orakel vroegen *tot welke god* ze moesten bidden om een bepaalde wens in vervulling te doen gaan, of een probleem op te lossen. Inscripties met dergelijke vragen aan het orakel hebben we in grote aantallen gevonden.

Dan is er nog een andere factor die de zaak compliceert: epitheta of 'bijnamen' van goden, waardoor het aantal keuzeopties zich snel vermenigvuldigt. In het algemeen richtte men zich namelijk niet tot 'Aphrodite' of 'Poseidon', maar altijd tot een god in combinatie met een epitheton. Om een zeereis te maken richtte men zich bijvoorbeeld tot Aphrodite Euploia 'Van de Goede Zeevaart'. Aphrodite had ook nog andere epitheta die haar inmenging in het domein van de zee weerspiegelen. Andere epitheta, zoals Peitho 'Overtuiging' doen ons meer denken aan Aphrodite's rol in de liefde.

Het extreem veelzijdige karakter van goden blijkt uit de wirwar van epitheta die de meeste goden hadden eens te meer. We komen terug bij onze tweede kernvraag: hoe zagen de Grieken de identiteit van individuele goden, van wie de persoonlijkheid zo divers kon zijn?

De door de structuralisten voorgestelde oplossing, namelijk het vinden van een essentie, één 'manier van opereren', lukt lang niet altijd, zoals bijvoorbeeld de oefening over Artemis uit les 2 laat zien. Voor Artemis wordt vaak gesteld dat zij godin van 'transities' is. Inderdaad gaan een aantal van de aandachtsgebieden van Artemis duidelijk over een bepaalde 'transitie'. Artemis was de godin die vrouwen aanbaden op het moment van hun huwelijk en ze stond ook barende vrouwen bij. Trouwen en bevallen zijn ontegenzeglijk belangrijke 'transities' in een vrouwenleven. Het idee van zo'n 'overgang' vinden we ook terug als we goed kijken naar de plaatsing van heiligdommen van Artemis. Die bevonden zich vaak buiten de stedelijke gebieden, passend bij de rol van Artemis als godin van de wildernis. Maar als we preciezer kijken, dan zien we dat deze heiligdommen in zo'n landelijk gebied juist vaak de *grens* markeerden tussen de territoria van twee steden. Toch roept deze karakterisering van Artemis ook vragen op. Er zijn andere belangrijke 'transities' te bedenken waar Artemis niet echt een rol van betekenis speelt. Ziekte en overlijden zijn daar voorbeelden van. De structuralistische benadering verklaart eigenlijk niet waarom Artemis juist in sommige domeinen actief is, maar niet in andere. Tegelijkertijd speelden ook veel andere goden een rol bij belangrijke transities in het leven. Aphrodite en Hera waren óók godinnen die met het huwelijk te maken hadden; Eileithyia en de Moiren hielpen óók bij de bevalling, etc.; echter, deze godinnen worden niet als 'godheid van transitie' gekarakteriseerd. Bovendien hebben sommige van de rollen van Artemis niet duidelijk iets met transities te maken. Haar liefde voor de jacht op wilde dieren, bijvoorbeeld. De karakterisering van Artemis als 'godin van transities' is dan ook niet geheel overtuigend. Zouden we een andere 'essentie' voor Artemis kunnen vinden? Dat is wetenschappers nog niet gelukt.

Zelfs als ons dat wel zou lukken, is het de vraag hoe waarschijnlijk het is dat de oude Grieken dergelijke beschrijvingen van goden in hun hoofd hadden. Voor een god als Poseidon lijkt dit nog voorstelbaar: de stap maken van zijn domeinen (aardbevingen, het geweld van de zee, en de ongetemde natuur van paarden) naar een overkoepelende factor ('turbulentie') is relatief klein. In het geval van Artemis wordt dat al lastiger. In de meest uitgebreide wetenschappelijk beschrijving van Jean-Pierre Vernant is Artemis 'de godheid in de marge, die de macht heeft om de noodzakelijke overgangen tussen wildernis en beschaving te beheren, en die aan de andere kant ook de grenzen strikt beheert, juist op het moment waarop iemand die grens is overgestoken'. Een dergelijke beschrijving valt, voor een normaal mens, nauwelijks te begrijpen, laat staan dat men er uit zichzelf op kwam. Maar ook als we Artemis iets eenvoudiger als 'godin van transities' zien, is de veronderstelling dat de oude Grieken beschikking hadden over zulke abstracte theologische kennis wellicht niet heel realistisch. Zouden Griekse kinderen dit vroeger allemaal hebben moeten leren op school? We hebben geen bewijs dat dergelijke denkstappen in de richting van zulke abstracte beschrijvingen expliciet door de Grieken werden gemaakt.

Bovendien wordt de 'eenheid' van Griekse goden door al die epitheta nog dubieuzer. Want gaat het bij Aphrodite de Overtuigster en Aphrodite Van de Goede Zeevaart om diverse verschijningsvormen van één god, of om twee aparte goden? Die vraag wordt in verschillende antieke bronnen op tegenstrijdige wijze beantwoord. Hoewel het voor ons logisch lijkt dat de combinaties van 'god plus epitheton' steeds een ander gezicht of aspect van dezelfde god laten zien, was dat in de oudheid blijkbaar niet ontegenzeglijk waar. Een beroemde en vaak aangehaalde passage uit Xenophon's *Anabasis* laat dat zien. Tijdens zijn Perzische expeditie brengt Xenophon offers aan 'Zeus de Koning' (Basileus) en wordt hij door deze god gesteund (Xen. *An.* 6.1.22). Maar van de ziener Eucleides hoort hij dat hij wordt gedwarsboomd door 'Zeus de Barmhartige' (Meilichios). Xenophon bevestigt desgevraagd dat hij inderdaad vergeten was om 'aan die god' (τούτῳ τῷ θεῷ) te offeren (Xen. *An.* 7.8.4). Uit een dergelijke tekst lijkt het wel alsof we met twee Zeus-en te maken hebben. Tegelijkertijd blijkt uit de vele literaire teksten en iconografie toch ook dat de Grieken wel een concept van 'Zeus', 'Aphrodite' en 'Poseidon' als geheel kenden. De vraag of de oude Grieken onbewust of bewust zochten naar een unieke manier van opereren of 'essentie' per god wordt dus nog bemoeilijkt door de vraag of zij er überhaupt altijd van overtuigd waren dat er één god 'Zeus' was.

Tenslotte moet nog worden opgemerkt dat de zoektocht naar een *modus operandi* van goden ons in zekere zin terugvoert naar een (te) statische beschrijving van goden, die de structuralisten juist hadden afgewezen als te simplistisch.

Het onderzoek van Saskia Peels-Matthey

Door al deze aspecten van het oud-Griekse polytheïsme (en nog enkele andere) hebben sommige wetenschappers recentelijk gesteld dat het 'onbegrijpelijk' of 'onbeschrijfbaar' is. Het Veni-onderzoek van Saskia Peels-Matthey probeert die impasse te doorbreken.

Het lijkt misschien logisch om een 'essentie' of 'definitie' van een god te zoeken - zoals

religiewetenschappers en classici dus hebben gedaan met betrekking tot de Griekse goden - maar als we een kijkje over de schutting nemen bij andere vakgebieden, dan zien we dat het ook anders kan. Taalkundigen, en in het bijzonder onderzoekers naar lexicale semantiek (die zich interesseren voor de betekenisleer van woorden en kijken naar de manier waarop kennis van woorden in het brein ligt opgeslagen) leveren ons in dit opzicht interessante inzichten.

In het dagelijks leven blijken mensen van de meeste woorden namelijk vaak geen definities paraat te hebben. Test het zelf maar eens uit. Over een goede definitie van zoiets simpels als een 'bank' (waar je op zit) zou je best even een tijdje moeten nadenken, zeker als daaruit het verschil moet blijken tussen een 'bank', een 'stoel' en een 'chaise longue'. Toch kunnen we allemaal het woord 'bank' begrijpen en gebruiken, en hebben we er allerlei associaties bij. Wellicht dacht u zojuist aan de Netflix-serie die u vanavond lui onderuit liggend gaat bekijken.

Kennis van een woord in het mentale lexicon (het 'woordenboek in ons hoofd') bestaat volgens cognitief taalkundigen (een bepaalde taalkundige school) dan ook niet zo zeer uit definities, maar uit een opgeslagen verzameling van situaties en ervaringen waarin je het woord kent en gebruikt. Zo'n 'inventaris' kan omschreven worden als een mentaal netwerk van aan gerelateerde gebruikswijzen, met allerlei links naar andere woorden, concepten en associaties. Deze kennis is impliciet en zouden we alleen door goed na te denken expliciet kunnen maken.

Maar wat heeft dit alles met het oud-Griekse polytheïsme te maken? In het onderzoek naar oud-Griekse goden wordt al algemeen aangenomen dat de naam van de god de kern is: die laat de gelovige zijn of haar kennis van de god organiseren. Met andere woorden: wetenschappers zijn het erover eens dat kennis van een individu in de oudheid over Griekse goden gecentreerd is rondom *namen* van goden. Dat wil eigenlijk zeggen dat kennis over goden talige of lexicale kennis is. Als dat zo is, dan kunnen we de inzichten uit het modern taalkundig onderzoek wellicht inzetten om het oud-Griekse polytheïsme beter te begrijpen, en om uit die val van de eeuwige zoektocht naar de 'essentie' of 'definitie' te komen. Dat is het uitgangspunt van het onderzoek van Saskia Peels-Matthey. In dit onderzoek wordt uitgewerkt hoe we kennis over oud-Griekse goden, en breder gezien het oud-Griekse polytheïsme, vanuit de moderne lexicale semantiek beter zouden kunnen begrijpen. Het onderzoek bouwt onder andere voort op werk uit de monografie van Peels (2016), waarin zij inzichten uit de lexicale semantiek inzette om een ander begripsprobleem met betrekking tot de oud-Griekse religie op te lossen.

Het onderzoek van Peels-Matthey en deze lessenserie

In deze lessenserie nemen we leerlingen mee in de (academische) tocht die Saskia bracht tot haar Veni-aanvraag waarin ze zoekt naar een antwoord op deze complexe problematiek.

VERDER LEZEN?

Over het oud-Griekse polytheïsme en de diverse begripsproblemen daarmee:

Zeer toegankelijk:

- Parker, R., *Polytheism and Society at Athens,* Oxford 2005, 387-395.
- Parker, R., *On Greek Religion*, Cornell 2011, in het bijzonder 64-98.
- Pirenne-Delforge, V. & G. Pironti, "Many vs. One," in E. Eidenow & J. Kindt (eds.), *Oxford Handbook of Ancient Greek Religion*, Oxford 2015, 39-47.

Om dieper op de materie in te gaan:

- Detienne, M., "Expérimenter dans le champ des polythéismes," *Kernos* 10 (1997), 57-72.
- Detienne, M. & J.-P. Vernant, *Les Ruses de l'intelligence: La mètis des grecs*, Parijs 1974.
- Versnel, H.S., *Coping with the Gods. Wayward Readings in Greek Theology* (Religions in the Graeco-Roman world 137), Leiden 2011.

Over de diverse goden die in deze module behandeld worden:

Aan te raden is de serie boeken ***Gods and Heroes of the Ancient World*** van Routledge (London/New York, editor van de reeks: S. Deacy), met toegankelijke **monografieën over** o.a. **Athena** (S. Deacy, 2008), **Aphrodite** (M.S. Cyrino, 2010), **Artemis** (S.L. Budin, 2016) en **Zeus** (K. Dowden, 2006)

- Bremmer, J.N. "The Power of Poseidon: Horses, Chaos and Brute Force," in: J.N. Bremmer (ed.), *The World of Greek Religion and Mythology* (Tübingen, forthcoming 2019), over **Poseidon**.
- Brulé, P., "Le language des épiclèses dans le polythéisme hellénique (l'exemple de quelques divinités féminines). Quelques pistes de recherches," *Kernos* 11 (1998), 13-34, over **Artemis**.
- Deacy, S., "War, violence and warlike deities," in: H. van Wees (ed.), *War and Violence in Ancient Greece*, London 2000, 347-360, over **Athena** en **Ares**.
- Demetriou, D., "Τῆς πάσης ναυτιλίης φύλαξ: Aphrodite and the Sea," *Kernos* 23 (2010), 67-89, over **Aphrodite**.
- Petrovic, I., "Transforming Artemis: From the goddess of the outdoors to city goddess," in J.N. Bremmer & A. Erskine (eds.), *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, Edinburgh, 2010, 209-227, over **Artemis**.
- Pironti, G., *Entre ciel et guerre. Figures d'Aphrodite en Grèce ancienne, Kernos Supplement* 18, Liège 2007, over **Aphrodite**.
- Vernant, J.-P., "The figure and functions of Artemis in myth and cult," in : F. Zeitlin, (ed.), *Mortals and Immortals : Collected Essays*, Princeton 1991, 195-206, over **Artemis**.

Over de taalkundige methode van Saskia:

- Peels, S. *Hosios. A semantic study of greek piety* (Mnemosyne Supplement 387), Leiden 2016, in het bijzonder 14-26.

Over vragen aan orakels over de keuze van de juiste god:

- Versnel, H.S., *Coping with the Gods. Wayward Readings in Greek Theology* (Religions in the Graeco-Roman world 137), Leiden 2011, 43-49.

Over geplande, periodiek terugkerende festivals en offergelegenheden voor een specifieke god of goden:

Zie de 225 inscripties (met inleiding, vertalingen en commentaar) op http://cgrn.ulg.ac.be,

- Carbon, J.-M., S. Peels-Matthey & V. Pirenne-Delforge, *A Collection of Greek Ritual Norms, A Collection of Greek Ritual Norms*, Liège 2016-nu.

Vernant's beschrijving van de essentie van Artemis:

- Vernant, J.-P., *Mortals and Immortals. Collected essays* (edited by F.I. Zeitlin), Princeton, NJ 1991, 204.

LES 1:

GRIEKSE GODEN, INGEWIKKELDER DAN GEDACHT

PRAKTISCHE INFORMATIE LES 1

Tijdsduur	Een les van circa 45-60 minuten.
Beginsituatie	Leerlingen zijn bekend met de term ‘polytheïsme’, en hebben enige basiskennis over Griekse goden.
Activiteit	Opdracht 1: Hints (klassikaal) Opdracht 2: Analyse Kaartenset (groepjes) Opdracht 3: Analyse Kaartenset vervolg (groepjes)
Leerdoelen	• Het activeren van voorkennis over de Griekse goden. • Begrijpen dat het Griekse polytheïsme complexer was dan over het algemeen gedacht wordt. • Begrijpen hoe we weten dat het zo complex was. • Leerlingen laten ervaren wat een onderzoeker in dit werkveld doet.
Werkmateriaal	• Schoolplaat Griekse Goden op beamer • Hints kaartjes (1x), vooraan in de klas • Werkblad 1: Griekse teksten en Werkblad 2: Godheid indelen, per leerling • Domeinafbeeldingen (A3), per groepje • Kaartenset teksten/afbeeldingen, per groepje

VOORBEREIDING VOOR DOCENT

- Neem deze docentenhandleiding goed door.
- Pak de kaartensets.
- Kopieer het werkblad.
- Kopieer de afbeelding domeinen op A3 formaat.
- Zet de schoolplaat Griekse Goden op de beamer en zet de beamer op mute.
- Zet het lokaal klaar, de leerlingen werken in groepjes van drie.

OPDRACHT 1 - HINTS (CA. 10 MINUTEN)

In deze opdracht wordt de voorkennis van de leerlingen over de Griekse goden geactiveerd. De leerlingen gaan in twee teams de strijd met elkaar aan om zo veel mogelijk punten te scoren. Op deze manier wordt de kennis van het individu gedeeld met de hele groep. Bij deze opdracht horen de Hintskaartjes uit de bijlage. Leg deze stapel vooraan in de klas neer.

Deel de groep zo in dat de leerlingen die relatief veel kennis bezitten over de Griekse goden evenredig zijn verspreid over beide teams.

Werkwijze:

De teams moeten in een Hints-spel zo veel mogelijk punten scoren. Bij elk kaartje moet het team dat aan de beurt is raden om welke god het gaat. De eerste stap, voor 2 punten, is raden: “het is de god(in) van…”, en als het team ook de Griekse naam van de godheid weet, dan verdienen ze nogmaals 2 punten. Voorbeeld: “godin van de liefde” (2 punten), “Aphrodite” (2 punten).

Mogelijk noemt de leerling hier de Romeinse naam van de god, of een andere god met hetzelfde domein. Dit zorgt voor een extra leermoment. Dit kan tijdens de reflectie worden besproken.

Spelregels:

- Hier gelden de algemene regels van Hints. De leerling mag niet praten, schrijven, wijzen en niet het woord spellen.
- Team 1 begint. Eén leerling komt naar voren en ontvangt een kaartje met daarop de beschrijving van een godheid.
- Het team krijgt 1 minuut om te raden wat er wordt uitgebeeld. De tijd gaat in zodra de leerling begint met uitbeelden. Binnen die minuut moet het team eerst raden wat voor een god het is, d.w.z. “het is de god(in) van…”, en daarna de naam.
- Als het team niet binnen deze minuut kan raden om welke godheid het gaat, krijgen de tegenstanders nog 10 seconden om te het teraden. Ze kunnen hiervoor 2 punten krijgen (1 punt voor elk deel van het antwoord dat nog niet door de tegenstanders is geraden).
- Als de tijd om is - of als de juiste antwoorden zijn geraden - is een leerling uit het andere team aan de beurt om een kaartje te pakken en uit te beelden.
- Ga door totdat de kaartjes op zijn, of totdat ca. 10 minuten voorbij zijn. Het team met de meeste punten wint.

Zorg ervoor dat de kaartjes over Artemis, Athena, Aphrodite, Ares en Poseidon als eerst worden gedaan. Deze goden staan centraal in de rest van de module.

SCHOOLPLAAT BEKIJKEN (CA. 10 MINUTEN)

Na opdracht 1 bespreek je de schoolplaat waarop de traditionele omschrijving van de goden te zien is. Dit kun je doen door leerlingen te laten kijken naar de attributen van één van de goden en ze te vragen eerst één minuut voor zichzelf na te denken over de vraag “waarom zijn deze attributen logisch voor de god(in) van…”. Na één minuut mogen ze overleggen met de buurman/-vrouw over een minder logisch attribuut. Tijdens de klassikale nabespreking kunt u de kennis van de leerlingen steekproefsgewijs controleren door bijvoorbeeld de controlevraag te stellen: “Welk ander attribuut zou Poseidon kunnen hebben dat ook bij hem past?”

OPDRACHT 2 - CONTROLE OPDRACHT (CA. 10 MINUTEN)

Om te controleren of de leerlingen de basiskennis over de Griekse goden nu beheersen, volgt nu een korte controle-opdracht. De leerlingen gaan met opdracht 2 aan de slag in groepjes van drie. Elke leerling krijgt een werkblad (zie bijlage “Werkblad 1: Griekse teksten”) en elk groepje krijgt één kaartenset met teksten en afbeeldingen (zie bijlage “Kaartenset”). Bij deze controle-opdracht horen alleen kaarten 1 t/m 4 van de kaartenset (in totaal zijn er 21 kaarten, de rest is pas nodig bij opdracht 3). Op deze kaartjes staan (vrije) vertalingen van originele Griekse teksten, maar in elke tekst is de naam van de godheid weggelaten. Aan de hand van de in opdracht 1 opgedane kennis over de goden moeten de leerlingen de naam van de god over wie zij denken dat het tekstje gaat op het werkblad schrijven.

Bespreek de onderstaande antwoorden kort.

1. Aphrodite
2. Poseidon
3. Athena (mogelijk kiest de leerling hier voor Ares)
4. Artemis

Waarom is er gekozen voor deze antwoorden?

NABESPREKING (CA. 5 MIN.)

Stel de volgende controlevragen over opdracht 1 en 2.

- Stel, je woont in een Griekse stad in 490 v. Chr., en het leger van de Perzen staat op het punt om aan te vallen. Welke god zou jij om hulp vragen, en waarom?
- Je bent een Griekse boer en je hele familie is afhankelijk van het eten dat je verbouwt. Als je op een ochtend naar je velden loopt blijkt de oogst mislukt te zijn. Welke god is boos op jouw familie en heeft dit veroorzaakt?
- Over twee dagen ga je trouwen. Welke godheid kan jou bijstaan bij die speciale dag?

- Je bent een Athener, en je staat op het punt om een gevaarlijke zeereis te maken naar Lesbos. Aan welke god zou je jouw geitje offeren voor een veilige tocht?
- Op een belangrijk festival heb jij de eerste prijs gewonnen bij een dichtwedstrijd. Aan welke god heb je deze roem te danken?

OPDRACHT 3 - COMPLEXITEIT (CA. 15 MINUTEN)

In deze opdracht wordt de complexiteit van het oud-Griekse polytheïsme geïntroduceerd. In opdracht 1 en 2 zijn de leerlingen bezig geweest met de 'traditionele' beschrijving van de goden - de beschrijving van de Griekse goden zoals die vaak op de middelbare school en in de meeste niet-academische bronnen wordt gegeven. Door middel van opdracht 3 zullen de leerlingen tot het besef komen dat het Griekse polytheïsme eigenlijk een stuk ingewikkelder was dan men over het algemeen denkt. De leerlingen werken in hetzelfde groepje.

Werkwijze:

- Bij deze opdracht horen het werkblad (bijlage "Werkblad 2: Godheid indelen"), de domeinafbeeldingen (bijlage "Domeinafbeeldingen") en de kaartenset met teksten en afbeeldingen (bijlage "Kaartenset"). Print de domeinafbeeldingen op A3 formaat uit en deel deze uit aan elke groep.
- Op de kaartjes staan de naam van een godheid en een stuk tekst of een afbeelding . De leerlingen moeten in hun groepje de tekst of afbeelding analyseren en indelen bij de afbeelding van het juiste domein.
- De leerlingen gaan eerst 5 minuten aan de slag met de kaartjes. Na deze 5 minuten volgt een korte tussenbespreking.

TUSSENBESPREKING

- Welke keuzes hebben de leerlingen tot nu toe gemaakt? En waarom?
- Waar lopen ze tegenaan?

OPDRACHT 3 - VERVOLG

Zodra de leerlingen alle kaartjes hebben ingedeeld bij de domeinen pakken ze het werkblad er weer bij om de vragen te beantwoorden.

NABESPREKING

Discussieer met de leerlingen over de antwoorden.

Aan de hand van de antwoorden van de leerlingen kunt u deze les nabespreken. Richtvragen voor

de discussie zijn:

- Op welke manier is het beeld van de leerlingen over de Griekse goden veranderd in de loop van de les?
- Is er een één-op-één relatie tussen god en domein?
- Wat concluderen de leerlingen over hoe de taken onder de oude Griekse goden waren verdeeld?

VALLENDE KWARTJES

Hoewel Poseidon wel degelijk de god van de zee is, Aphrodite de godin van liefde en Artemis de godin van de wildernis et cetera, zal de leerling aan de hand van de analyse in opdracht 3 moeten concluderen dat de Griekse religie eigenlijk veel complexer was dan over het algemeen wordt gedacht. Aphrodite wordt vereerd als zeegodin, meisjes die gaan trouwen offeren aan Artemis, Athena en Poseidon bemoeien zich allebei met de paardrijkunst, en ga zo maar door. De goden zijn niet simpelweg te beschrijven als 'god van de zee', 'godin van de liefde' of 'godin van de wildernis'. Hoewel de algemeen bekende beschrijving van de goden niet helemaal fout is, was het Griekse systeem van goden in werkelijkheid veel complexer.

TIJD OVER?

Zoals de leerlingen hebben geconcludeerd uit hun analyse van de teksten en afbeeldingen was de oud-Griekse religie een stuk ingewikkelder dan wij nu vaak denken. Hoe gingen die oude Grieken om met deze veelheid aan goden? Dat is wat wetenschapper Saskia Peels-Matthey probeert uit te zoeken. "Stel je voor dat je een zeereis wilde gaan maken en je had maar één geitje. Aan welke god zou je het offer dan brengen?" Hoe denken de leerlingen hierover? Hoe denken zij dat de Grieken omgingen met hun complexe religie?

LES 2:

DE ESSENTIE VAN GODEN

PRAKTISCHE INFORMATIE LES 2

Tijdsduur	Een les van circa 45-60 minuten.
Beginsituatie	• De leerlingen kennen de traditionele beschrijving van de Griekse goden (aan de hand van bijv. de schoolplaat). • De leerlingen beseffen zich dat het oud-Griekse polytheïsme een stuk complexer was dan over het algemeen gedacht wordt (les 1). In onderstaande introductie wordt deze complexiteit nogmaals uitgelegd, dus deze les kan ook als vrijstaande les worden gebruikt.
Activiteit	Opdracht 1: Geleide analyse Athena (werkblad, groepjes, klassikaal) Opdracht 2: Analyse Aphrodite (werkblad, groepjes, klassikaal) Opdracht 3: Omgekeerde analyse Artemis (klassikaal)
Leerdoelen	• Een wetenschappelijke theorie over het oud-Griekse polytheïsme leren toepassen. • Een wetenschappelijke theorie over het oud-Griekse polytheïsme op kritische wijze analyseren. • Zelfstandig verbanden leren leggen en patronen herkennen. • Leerlingen laten ervaren wat een onderzoeker in dit werkveld doet.
Werkmateriaal	• PowerPoint presentatie (www.rug.nl/leraren) • Werkblad 3: Athena en Werkblad 4: Aphrodite, per leerling • Teksten Athena, teksten Aphrodite en teksten Artemis, per leerling • Teksten Poseidon, op powerpoint

VOORBEREIDING VOOR DOCENT

- Neem deze docentenhandleiding goed door.
- Kopieer de werkbladen.
- Kopieer de teksten.
- Start de PowerPoint.
- Zet het lokaal klaar, de leerlingen werken in kleine groepjes.

INTRODUCTIE (CA. 5 MIN)

(Zie inleiding voor uitgebreidere uiteenzetting)

In les 1 hebben de leerlingen kennisgemaakt met de complexiteit van het oud-Griekse polytheïsme. Uit opdracht 3 bleek dat het traditionele beeld van het Griekse pantheon (Poseidon als god van de zee, Hera als godin van het huwelijk, enzovoorts) eigenlijk maar ten dele klopt. Uit veel van onze tekstuele en materiële bronnen blijkt bijvoorbeeld dat niet alleen Poseidon, maar ook Aphrodite in zekere zin een 'godheid van de zee' was. We vinden heiligdommen van Aphrodite vaak bij havens. Uit de bronnen blijkt dat ook deze godin beschermvrouwe van zeelieden was.

In dit ene voorbeeld zien we de twee kernproblemen voor ons begrip van het oud-Griekse polytheïsme. Ten eerste hadden eigenlijk alle belangrijke goden invloed in meerdere domeinen, en de combinaties van domeinen vormden niet altijd een logisch geheel. Want wat hebben, in het geval van Aphrodite, liefde en zee met elkaar te maken? Hoe zagen de Grieken individuele goden dan, als die ogenschijnlijk een soort gespleten persoonlijkheid hadden? Ten tweede hadden vaak verschillende goden macht over één domein (in dit geval dus de zee). De vraag wordt dan: hoe gingen de oude Grieken om met die veelheid aan goden? Hoe wisten ze tot welke god ze zich met een specifieke kwestie moesten richten?

In deze les bekijken de leerlingen een mogelijke oplossing voor het in les 1 geïntroduceerde probleem. In tegenstelling tot les 1 zijn de teksten nu redelijk letterlijk vertaald, behalve in het geval van enkele zeer ingewikkelde teksten, die iets vrijer zijn vertaald.

OPDRACHT 1 (CA. 10 MINUTEN)

In deze opdracht gaan de leerlingen aan de hand van verschillende vertaalde oud-Griekse teksten op zoek naar de belangrijkste eigenschap van de godin Athena. De leerlingen gaan aan de slag in groepjes van twee of drie, en elke leerling ontvangt het werkblad over Athena (bijlage "Werkblad 3") en de teksten die bij het werkblad horen (bijlage "Teksten Athena").

Werkwijze:

De leerlingen beginnen zelfstandig met het beantwoorden van de vragen op het werkblad.

- Om te beginnen moet het gedrag van de andere oorlogsgod, Ares, aan de hand van tekst 1 worden ingedeeld op een schaal. Deze schaal gaat van "Roekeloos" tot "Verstandig/ Doordacht". De beoogde conclusie is dat Ares een erg roekeloze god is.
- Vervolgens leest de leerling tekst 2 over Athena die Ares overhaalt om het strijdperk te verlaten. Ook Athena moet worden ingedeeld op de schaal. De beoogde conclusie is dat Athena een verstandige/ doordachte godin is.

- In teksten 3 en 4 houdt Athena zich bezig met activiteiten die maar weinig met oorlog te maken hebben. De leerling moet samenvatten wat Athena in beide teksten doet en de godin nogmaals indelen op de schaal. Na deze opdracht volgt een korte klassikale discussie en de uitleg over de 'essenties' van goden.

DISCUSSIEVRAAG ATHENA

Uit teksten 3 en 4 blijkt dat Athena, godin van de oorlog, ook veel dingen doet die maar weinig met oorlog te maken hebben. Toch is er één belangrijke overeenkomst tussen alle teksten over Athena die de leerlingen gelezen hebben. De leerlingen moeten bedenken wat deze overeenkomst is. Een belangrijke aanwijzing voor deze overeenkomst zit in het feit dat ze Athena tweemaal als 'verstandige/ doordachte' godin hebben ingedeeld.

De beoogde conclusie is dat we de wijze waarop Athena te werk gaat, als 'verstandig', 'doordacht', 'wijs', 'intelligent' of iets in die richting kunnen samenvatten. Het Griekse woord waarmee Athena vaak geassocieerd wordt is overigens μῆτις, 'slimmigheid, sluwheid'.

Tip!

Een tekst waarmee deze conclusie nog verder onderbouwd kan worden komt uit de Odyssee: Athena tegen Odysseus: "Jij bent van alle mensen verreweg de allerbeste als het gaat om advies geven en verhalen vertellen, maar ik ben beroemd onder alle goden om mijn slimmigheid en sluwheid." (Homerus, *Odyssee* 13.297-299)

UITLEG ESSENTIES VAN GODEN (CA. 10 MIN.)

(Zie inleiding voor uitgebreidere uiteenzetting)

De leerlingen zijn in opdracht 1 op zoek gegaan naar de overkoepelende factor die de handelingen van Athena in verschillende domeinen met elkaar verbindt. Dit is precies waar moderne wetenschappers ook mee bezig zijn.

Een belangrijke impuls aan het onderzoek naar het oud-Griekse polytheïsme werd gegeven door de structuralisten in de jaren 70 van de vorige eeuw. Het is vandaag de dag algemeen geaccepteerd dat een statisch beeld van goden als 'personen' (zoals Aphrodite als 'godin van de liefde', Poseidon als 'god van de zee') niet werkt. Zoals eerder genoemd, zijn belangrijke goden elk actief in meerdere en overlappende domeinen. De structuralisten hebben gesteld dat goden in die domeinen dan steeds opereren op hun eigen unieke manier, in deze lessenserie ook wel *essentie* genoemd. Voor Athena, zoals de leerlingen in opdracht 1 ook hebben geconcludeerd, zou deze essentie haar listige intelligentie zijn. De goden worden volgens de structuralisten dus niet gedefinieerd door hun domeinen, maar door de manier waarop ze te werk gaan binnen deze domeinen. Ter vergelijking: als manier van opereren van Dionysos is 'waanzin' voorgesteld, en van Zeus 'soevereiniteit'.

Een belangrijke stelling van de structuralisten is dat we de manier van opereren van individuele goden alleen goed kunnen begrijpen wanneer we ze bezien in relatie tot de rest van het pantheon. Als voorbeeld daarvan kunnen we opnieuw naar opdracht 1 kijken. Zowel Athena als Ares werden vereerd als god(in) van de oorlog, maar waar Ares verantwoordelijk was voor de ongetemde, brute fysieke kracht tijdens een gevecht, was Athena degene die vocht met haar verstand, ervoor zorgde dat soldaten veilig terugkeerden en hielp bij het bedenken van strategieën.

NABESPREKING (CA. 5 MIN)

Stel de klassikale controlevraag over de essentie van Poseidon

Na de uitleg over de essenties van goden wordt aan de hand van een controlevraag getest of de leerlingen de theorie goed hebben begrepen. Bij deze vraag hoort de bijlage "Teksten Poseidon" (deze teksten staan ook op de PowerPointpresentatie). De leerlingen moeten eerst tekst 1 over Poseidon Taraxippos lezen. Kunnen zij aan de hand van deze tekst concluderen wat de essentie van Poseidon is? Aan de hand van de overige twee teksten kunnen de leerlingen hun conclusie testen, of, indien ze nog niet tot een conclusie zijn gekomen, verder brainstormen over de essentie van Poseidon.

Net als in de teksten over Athena zijn we op zoek naar overeenkomsten tussen de handelingen van Poseidon in zijn verschillende domeinen. In tekst 1 zorgt Poseidon ervoor dat paarden op hol slaan, in tekst 2 maakt Poseidon de zee wild, en in tekst 3 laat hij de aarde schudden. Het beoogde antwoord voor de essentie van Poseidon is 'turbulentie', 'onrust' of iets in die richting.

OPDRACHT 2 (CA. 10 MINUTEN)

In deze opdracht gaan de leerlingen op zoek naar de essentie van Aphrodite. Bij de analyse van Athena werden de leerlingen door middel van de schaalindeling van de godin naar de beoogde conclusie geloodst. In de analyse van Aphrodite hebben de leerlingen geen soortgelijke houvast, en zullen ze dus goed moeten nadenken en met hun groepsleden moeten discussiëren over een overkoepelend begrip dat alle handelingen van Aphrodite omvat. De leerlingen gaan weer in groepjes te werk. Iedere leerling ontvangt het werkblad over Aphrodite (bijlage "Werkblad 4"), en de teksten die bij dit werkblad horen (bijlage "Teksten Aphrodite").

Werkwijze (denken, delen, uitwisselen):

- Om te beginnen vullen de leerlingen in de blanco wolkjes in wat ze al weten over de godin Aphrodite. (denken, individueel, 1 min.)
- In de overige drie wolkjes staat telkens één vraag die helpt om de teksten over de godin te analyseren. Na het lezen van elke tekst beantwoorden de leerlingen de bijbehorende

vraag. (delen, groepjes, 5 min.)

- Ten slotte moeten de leerlingen aan de hand van hun ingevulde schema bepalen wat de essentie van Aphrodite zou kunnen zijn. Het beoogde begrip is 'charme', 'overtuigingskracht' (in positieve zin), of iets in die richting. Aphrodite brengt immers door middel van haar charme de wilde dieren bij elkaar, ze overtuigt mensen om verliefd te worden, en met haar charme brengt ze zelfs de zee tot bedaren. (uitwisselen, klassikaal, 4 min.)

Tip!

Komen de leerlingen er niet uit, of zijn ze nog niet helemaal overtuigd? De volgende tekst over de schepping van Pandora bevat een belangrijke aanwijzing:

> "Zeus beval de befaamde Hephaistos om zo snel als hij kon aarde met water te mengen, en daarin de stem en de kracht van een mens te stoppen, en haar qua gezicht te laten lijken op de onsterfelijke godinnen. En Athena beval hij om haar te leren handwerken en te weven. En aan Aphrodite vroeg hij om haar te omhullen met een gouden **charme**, zó, dat ze onweerstaanbaar werd. Als mannen haar zouden zien, zouden ze zó naar haar gaan verlangen dat het pijn deed." (Hesiodus, *Werken en Dagen*, 60-66)

NABESPREKING (CA. 5 MIN)

Stel de volgende klassikale controlevraag

- Hoe verschillen Ares en Athena van elkaar als oorlogsgod(in)?
- Athena en Poseidon zijn beiden god(in) van paarden. Hoe verschillen ze hierin van elkaar?
- Hoe verschillen Aphrodite en Poseidon als god(in) van de zee?

OPDRACHT 3 (CA. 10 MINUTEN)

De essentie van Artemis is 'transitie'. Zoals gesteld in de wetenschappelijke literatuur: "In most of her functions, to one extent of another, Artemis is the goddess who presides over changes of states of being." (S.L. Budin, *Artemis*, London/New York 2016, 2-3).

In deze opdracht werken de leerlingen in tegenovergestelde richting. Om te beginnen lezen de leerlingen de vier teksten over Artemis (bijlage: Teksten Artemis). Vervolgens krijgen ze de essentie van Artemis (zoals die door wetenschappers is gesuggereerd) aangereikt. Deze essentie gaan ze in een klassikale discussie testen aan de hand van de teksten.

De vragen op de volgende pagina zijn voorbeeldvragen die kunnen worden gesteld om tot de juiste conclusie te komen. De docent kan ook zelf vragen bedenken.

- Past elke gelezen tekst over Artemis onder de noemer ‘transitie’? Waarom wel/ niet?
- Is Artemis de enige godin van bijvoorbeeld het huwelijk?
  - Zijn andere godinnen dan ook godinnen van ‘transitie’?
- Kun je nog meer transities/ overgangen in het leven bedenken?
- Als Artemis de godin van transities is, waarom heeft ze dan niet macht over alle transities?
  - Kennen jullie een god die wel macht zou kunnen hebben over die transitie? *Voorbeelden:* Leven > dood (Hermes Psychopompos/ Hades); ziekte > genezing (Apollo/ Asklepios); culturele vorming (Apollo).
- Kun jij een essentie bedenken die misschien beter bij Artemis past?

Waarschijnlijk concluderen de leerlingen dat voornamelijk het domein “Wildernis” erg moeilijk als transitie omschreven kan worden. Als dat domein wordt weggelaten, dan klinkt Artemis als godin van de transities best logisch, maar juist de wildernis en de jacht zijn de belangrijkste domeinen van Artemis…

NABESPREKING

De voorafgaande vragen leiden tot de volgende conclusie:
Een aantal van Artemis’ aandachtsgebieden gaan inderdaad over een bepaalde ‘transitie’. Artemis was de godin die vrouwen aanbaden op het moment van hun huwelijk en ze stond ook barende vrouwen bij. Trouwen en bevallen zijn ontegenzeglijk belangrijke ‘transities’ in een vrouwenleven. Het idee van zo’n ‘overgang’ vinden we ook terug als we goed kijken naar de plaatsing van heiligdommen van Artemis, die vaak langs de grens stonden van stadsgebieden. Toch roept deze karakterisering van Artemis ook vragen op. Er zijn andere belangrijke ‘transities’ te bedenken waar Artemis niet echt een rol van betekenis speelt. Ziekte en overlijden zijn daar voorbeelden van. Tegelijkertijd speelden ook veel andere goden een rol bij belangrijke transities in het leven. Aphrodite en Hera waren óók godinnen die met het huwelijk te maken hadden; Eileithyia en de Moiren hielpen óók bij de bevalling; echter, deze godinnen worden niet als godheid van transitie gekarakteriseerd. Bovendien hebben sommige van de rollen van Artemis niet duidelijk iets met transities te maken. Haar liefde voor de jacht op wilde dieren, bijvoorbeeld. De karakterisering van Artemis als ‘godin van transities’ is dan ook niet geheel overtuigend.

Stel de volgende slotvragen

- Hoe zouden de Grieken nu onthouden hebben welke god waarvoor aangeroepen moest worden?
- Zouden de Grieken dit ook zo hebben moeten leren? Of denken jullie toch dat er een andere verklaring moet zijn voor hoe de Grieken over hun goden dachten?

VALLENDE KWARTJES

In eerste instantie lijken *essenties* een goede oplossing te bieden voor de problemen die naar voren kwamen in les 1. De structuralistische theorie verklaart waarom verschillende goden macht kunnen hebben over hetzelfde domein, en waarom één god macht kon hebben over diverse domeinen. Toch biedt deze theorie geen oplossing voor de complexiteit van het oud-Griekse polytheïsme. Aphrodite zou bijvoorbeeld gedefinieerd worden door haar charme, en in literaire bronnen is deze essentie ook wel terug te vinden, maar de theorie verklaart niet waarom ze deze essentie dan wel inzette in het domein 'zee', maar niet in het domein 'paarden'. Hetzelfde geldt voor Artemis: als zij godin was van transities, waarom hield ze zich dan niet bezig met alle transities? In het kort: deze essentie-theorie kan niet verklaren waarom de goden actief waren in hun domeinen. Bovendien lijkt de wetenschappelijke beschrijving van de manier van opereren bij een aantal goden soms erg vergezocht, en de aanname dat de oude Grieken dergelijke kennis in hun hoofd hadden, en beschikking hadden over zulke abstracte theologische kennis, is wellicht niet heel realistisch.

MEER WETEN:

OVER DE AUTEURS EN HET VENI-PROJECT

TIM DE GROOT

(Foto: Sophie Hinterding)

Tim de Groot (1996) is bachelorstudent aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij studeert Griekse en Latijnse Taal en Cultuur en is voornamelijk geïnteresseerd in de Griekse oudheid. Naast GLTC doet hij ook nog het Honours College, werkt hij mee aan het krantje van zijn studievereniging, en werkt hij als student-assistent voor Saskia Peels-Matthey (met als voornaamste taak: het ontwerp van deze lessenserie). Samen met Saskia ontwerpt Tim ook festival-activiteiten voor basisschoolleerlingen over de oud-Griekse goden. Al in de onderbouw van de middelbare school had hij een grote passie voor de klassieke talen, en de Griekse mythologie was natuurlijk het meest magische onderdeel hiervan. Ook nu vindt hij de mythologie en religie van de oude Grieken nog het meest fascinerende aspect van de oudheid, omdat mythologie, religie en historie onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Onderzoek je de Griekse mythologie, dan onderzoek je automatisch ook de geschiedenis - het onderwerp van deze module is daar een voorbeeld van.

SASKIA PEELS-MATTHEY

(Foto: Maarten de Kok)

Saskia Peels-Matthey (1982) is classica en taalkundige. Ze promoveerde in 2014 aan de Universiteit Utrecht, op een proefschrift over de oud-Griekse term *hosiotês* 'vroomheid'. Haar boek *Hosios. A semantic study of Greek piety* (Leiden, Brill) verscheen in 2016. Na haar promotie werkte Saskia gedurende drie jaar als postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Luik in België. Daar ontwierp zij samen met twee collega's een online database over religieuze inscripties, getiteld *A Collection of Greek Ritual Norms* (http://cgrn.ulg.ac.be). Ze werkte daarna negen maanden in het bedrijfsleven als

beleidsonderzoeker. Sinds augustus 2017 is Saskia als universitair docent werkzaam aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze doet daar ook onderzoek met een NWO Veni onderzoeksbeurs (2018-2022) over het Grieks polytheïsme, getiteld *Polytheism as Language*. Sinds oktober 2018 is Saskia lid van de Young Academy Groningen, en ook in het kader daarvan is zij betrokken bij diverse outreach projecten.

VENI-PROJECT POLYTHEISM AS LANGUAGE

Het project *Polytheism as Language* gaat over polytheïsme in Griekenland in de oudheid. De oude Grieken kenden een veelheid aan goden, die hen bijstonden in alle aspecten van het leven. Maar welk beeld hadden zij van deze vaak complexe goden? En waarom richtte een Griek zich soms tot de ene god, en soms de andere? Over deze problemen breken wetenschappers zich vandaag de dag het hoofd. Recentelijk is zelfs gesteld dat het Grieks polytheïsme 'onbeschrijfbaar' is. Met een op de taalkunde geïnspireerde methode probeert Saskia Peels-Matthey deze impasse te doorbreken.

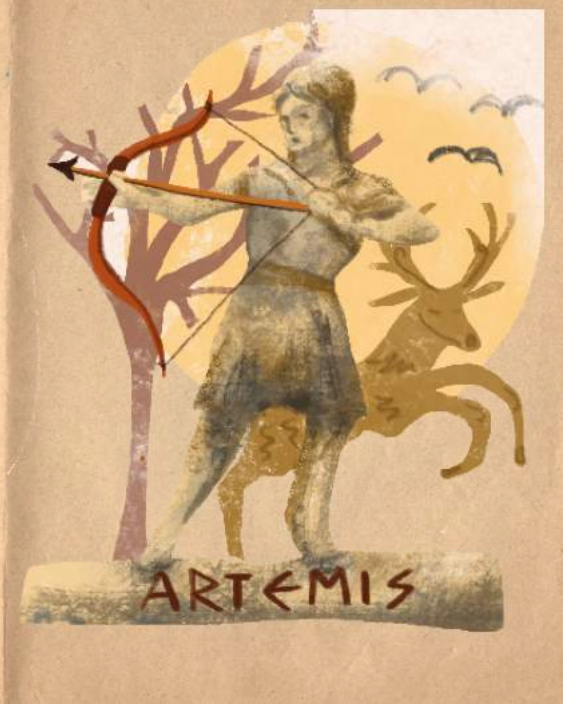
BIJLAGEN

LES 1

OPDRACHT 1: HINTS KAARTJES

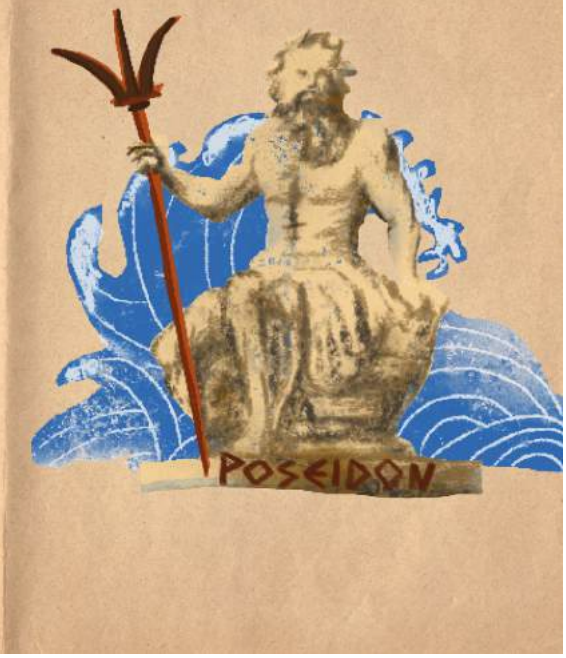
GODIN VAN DE WILDERNIS (ARTEMIS)

- Houdt van jagen
- Draagt pijl en boog
- Haar dier is een hinde
- Romeinse naam: Diana

GOD VAN DE ZEE (POSEIDON)

- Heeft een drietand
- Zijn dieren zijn o.a. dolfijnen en andere zeedieren
- Vader van Percy Jackson
- Romeinse naam: Neptunus

GODIN VAN DE OORLOG (ATHENA)

- Draagt een speer, een schild en een helm
- Ook godin van de wijsheid
- Haar dier is een uil
- Hoofdstad van Griekenland (Athene)
- Romeinse naam: Minerva

GODIN VAN DE LIEFDE (APHRODITE)

- De mooiste godin
- Draagt vaak weinig kleding
- Eros is haar zoon (Romeins: Cupido)
- Romeinse naam: Venus

GOD VAN DE ONDERWERELD (HADES)

- God van de doden
- Zijn dier is de driekoppige hond Kerberos
- Is de slechterik in de Disneyfilm 'Hercules'
- Romeinse naam: Pluto

GOD VAN DE OORLOG (ARES)

- God van de oorlog
- Draagt zwaard, schild en helm
- Romeinse naam: Mars

GOD VAN DONDER EN BLIKSEM (ZEUS)

- Koning van de goden
- Draagt een scepter en een bliksemschicht
- Romeinse naam: Jupiter

GOD VAN KUNST EN MUZIEK (APOLLO)

- Draagt een harp en pijl en boog
- De ruimteraket waarmee Neil Armstrong als eerste mens op de maan is geland, is vernoemd naar deze god (Apollo 11)
- Romeinse naam: Apollo

GOD VAN DE WIJN (DIONYSOS)

- God van theater en feesten
- Romeinse naam: Bacchus

GODIN VAN HET HUWELIJK (HERA)

- Vrouw van Zeus
- Koningin van de goden
- Draagt een kroon en een scepter
- Romeinse naam: Juno
- De maand "Juni" is naar haar vernoemd

GODIN VAN HET HAARDVUUR EN HUISELIJKHEID (HESTIA)

- Godin die thuis werd aanbeden
- Romeinse naam: Vesta

BOODSCHAPPER VAN DE GODEN (HERMES)

- Draagt een gevleugelde hoed en gevleugelde sandalen
- God van dieven en reizigers
- Romeinse naam: Mercurius

GOD VAN DE SMEEDKUNST (HEPHAISTOS)

- Draagt een hamer
- Werkt bij een aambeeld
- God van vuur en vulkanen
- Romeinse naam: Vulcanus

GODIN VAN DE OOGST (DEMETER)

- Ze heeft vaak graan bij zich
- Haar dochter heet Persephone
- Romeinse naam: Ceres

OPDRACHT 2: WERKBLAD 1 - GRIEKSE TEKSTEN

In deze opdracht heb je kaartjes 1 t/m 4 van de bijlage “Kaartenset” nodig. Alle teksten op deze kaartjes zijn (vrije) vertalingen van echte oud-Griekse teksten, maar in elke tekst is de naam van een god weggelaten. Lees de kaarten aandachtig en schrijf voor elke tekst in maximaal vijf woorden op waar de tekst over gaat. Bedenk aan de hand daarvan welke naam is weggelaten. Gebruik indien nodig de Griekse Goden-poster als geheugensteuntje.

Kaart 1

Kaart 2

Kaart 3

Kaart 4

OPDRACHT 3: WERKBLAD 2 - GODHEID INDELEN

Pak nu de hele kaartenset erbij (dus inclusief de vier kaartjes van de vorige opdracht). Op deze kaartjes staat de naam van een god(in), en een tekst of afbeelding waarin hij of zij een rol speelt. Deel de godheid in bij de afbeelding van het juiste domein. *Voorbeeld:* de tekst op kaart 2 gaat over Poseidon die de zee wild maakt. Dit kaartje leg je dus bij de afbeelding van het domein 'zee'.

Tip!

Knip de afbeeldingen van de domeinen uit om makkelijker te kunnen puzzelen.

Klaar?

1. Vul nu in het onderstaande tabel jouw resultaten in. Match de goden met hun domeinen, en zet een kruisje in de juiste vakjes.

God/ Domein	Zee	Oorlog	Wildernis	Liefde/ trouwen	Paarden
Poseidon					
Artemis					
Athena					
Aphrodite					
Hera					
Ares					

2. Pak de schoolplaat van de Griekse goden er weer bij. Vergelijk wat je in het begin van de les over de goden hebt besproken met jouw analyse van de oud-Griekse teksten en afbeeldingen. Wat valt op? Klopt jouw analyse wel?

3. Wat concludeer jij over hoe de taken onder de oude Griekse goden waren verdeeld?

OPDRACHT 2 & 3: KAARTENSET

Op de volgende pagina bevinden zich de kaartensets die nodig zijn voor de opdrachten 2 en 3. Voor opdracht 2 zijn kaartjes 1 t/m 4 van de kaartenset nodig. Voor opdracht 3 zijn alle (21) kaartjes van de kaartenset nodig.

1: _____

"Muze, vertel mij over wat de gouden [redacted] doet: [redacted] die goden doet ontbranden in zoet liefdesverlangen. Maar [redacted] heeft ook stervelingen in [redacted] macht, en zelfs de vogels die in de lucht vliegen, en alle dieren op het land en in de zee ... [redacted] stuurt zelfs Zeus op het verkeerde pad -- Zeus, de dondergod, de grootste en meest geëerde god van allemaal!-- [redacted] zorgt dat hij verliefd wordt op andere vrouwen (welke [redacted] maar wil) en hen achterna zit, terwijl zijn echtgenote Hera van niets weet.."

(Vrij naar: *Homerische Hymne* 5: *aan Aphrodite* 1-5; 36-40, editie OCT)

Regels 1-5: Μοῦσά μοι ἔννεπε ἔργα πολυχρύσου [redacted] | [redacted] ἥ τε θεοῖσιν ἐπὶ γλυκὺν ἵμερον ὦρσε | καί τ' ἐδαμάσσατο φῦλα καταθνητῶν ἀνθρώπων, | οἰωνούς τε διιπετέας καὶ θηρία πάντα, | ἠμὲν ὅσ' ἤπειρος πολλὰ τρέφει ἠδ' ὅσα πόντος· | Regels 36-40: καί τε παρὲκ Ζηνὸς νόον ἤγαγε τερπικεραύνου, | ὅς τε μέγιστός τ' ἐστί, μεγίστης τ' ἔμμορε τιμῆς· | καί τε τοῦ εὖτε θέλοι πυκινὰς φρένας ἐξαπαφοῦσα | ῥηϊδίως συνέμιξε καταθνητῇσι γυναιξὶν | Ἥρης ἐκλελαθοῦσα κασιγνήτης ἀλόχου τε.

2: _____

"Zeventien dagen reisde ik over zee, en op dag achttien kwam het land al in zicht. Mijn hart maakt een sprongetje van blijdschap! Maar [redacted] gooide roet in het eten: [redacted] liet de wind opsteken en maakte de zee vreselijk wild, en de oceaan sloeg mijn vlot aan stukken. Bijna werd ik tegen de grote rotsen in de branding aan gesmeten, maar uiteindelijk kon ik al zwemmend op het land komen, net vóór de nacht inviel."

(Vrij naar: Homerus, *Odyssee* 7.267-284, editie OCT)

ἑπτὰ δὲ καὶ δέκα μὲν πλέον ἤματα ποντοπορεύων, | ὀκτωκαιδεκάτῃ δ' ἐφάνη ὄρεα σκιόεντα | γαίης ὑμετέρης, γήθησε δέ μοι φίλον ἦτορ | (270) δυσμόρῳ· ἦ γὰρ μέλλον ἔτι ξυνέσεσθαι ὀΐζυῖ | πολλῇ, τήν μοι ἐπῶρσε [redacted] ἐνοσίχθων, | ὅς μοι ἐφορμήσας ἀνέμους κατέδησε κέλευθου, | ὤρινεν δὲ θάλασσαν ἀθέσφατον, οὐδέ τι κῦμα | εἴα ἐπὶ σχεδίης ἀδινὰ στενάχοντα φέρεσθαι. | (275) τὴν μὲν ἔπειτα θύελλα διεσκέδασ'· αὐτὰρ ἐγώ γε | νηχόμενος τόδε λαῖτμα διέτμαγον, ὄφρα με γαίῃ | ὑμετέρῃ ἐπέλασσε φέρων ἄνεμός τε καὶ ὕδωρ. | ἔνθα κέ μ' ἐκβαίνοντα βιήσατο κῦμ' ἐπὶ χέρσου, | πέτρῃς πρὸς μεγάλῃσι βαλὸν καὶ ἀτερπέϊ χώρῳ, | (280) ἀλλ' ἀναχασσάμενος νῆχον πάλιν, εἷος ἐπῆλθον | ἐς ποταμόν, τῇ δή μοι ἐείσατο χῶρος ἄριστος, | λεῖος πετράων, καὶ ἐπὶ σκέπας ἦν ἀνέμοιο. | ἐκ δ' ἔπεσον θυμηγερέων, ἐπὶ δ' ἀμβροσίη νὺξ | ἤλυθ'·

3: _____

"Nadat [redacted] was uitgesproken, gaf Zeus aan [redacted] een duidelijk bevel: "Ga direct naar het strijdperk," zei Zeus, "naar de Trojanen en de Grieken, en zorg ervoor dat ze de wapenstilstand doorbreken en weer beginnen met vechten." Met deze opdracht spoorde hij [redacted] aan, en vastberaden sprong [redacted] op en verliet [redacted] de toppen van Olympus. [redacted] vloog als een felle meteoor naar de aarde en landde in het midden tussen de Grieken en Trojanen: Toen de soldaten [redacted] zagen, bibberden ze van ontzag..."

(Vrij naar: Homerus, *Ilias* 4.68-80, editie OCT)

Ὣς ἔφατ', οὐδ' ἀπίθησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε· | αὐτίκ' [redacted] ἔπεα πτερόεντα προσηύδα· | (70) αἶψα μάλ' ἐς στρατὸν ἐλθὲ μετὰ Τρῶας καὶ Ἀχαιούς, | πειρᾶν δ' ὥς κε Τρῶες ὑπερκύδαντας Ἀχαιοὺς | ἄρξωσι πρότεροι ὑπὲρ ὅρκια δηλήσασθαι. | Ὣς εἰπὼν ὄτρυνε πάρος μεμαυῖαν [redacted] | βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων ἀΐξασα. | (75) οἷον δ' ἀστέρα ἧκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω | ἢ ναύτῃσι τέρας ἠὲ στρατῷ εὐρείῃ λαῶν | λαμπρόν· τοῦ δέ τε πολλοὶ ἀπὸ σπινθῆρες ἵενται· | τῷ εἰκυῖ' ἧΐξεν ἐπὶ χθόνα [redacted] | κὰδ δ' ἔθορ' ἐς μέσσον· θάμβος δ' ἔχεν εἰσορόωντας | (80) Τρῶάς θ' ἱπποδάμους καὶ ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς·

4: _____

"Ik zing over [redacted] Op schaduwrijke heuvels en winderige bergtoppen schiet [redacted] met gouden pijlen. [redacted] houdt ervan om achter prooien aan te rennen. De bergtoppen schudden en de bossen weerklinken door het gebrul van beesten; de aarde en de zee huiveren wanneer [redacted] op jacht gaat. En zodra [redacted] tevreden is en genoeg heeft van het jagen, vertrekt [redacted] naar Delphi en bergt [redacted] gekromde boog en gouden pijlen op om te zingen en dansen. Gegroet, kind van Zeus!"

(Vrij naar: *Homerische Hymne* 27: *aan Artemis*, editie OCT)

[redacted] ἀείδω χρυσηλάκατον κελαδεινὴν | παρθένον αἰδοίην ἐλαφηβόλον ἰοχέαιραν | αὐτοκασιγνήτην χρυσαόρου Ἀπόλλωνος, | ἣ κατ᾽ ὄρη σκιόεντα καὶ ἄκριας ἠνεμοέσσας | (5) ἄγρῃ τερπομένη παγχρύσεα τόξα τιταίνει | πέμπουσα στονόεντα βέλη· τρομέει δὲ κάρηνα | ὑψηλῶν ὀρέων, ἰαχεῖ δ᾽ ἔπι δάσκιος ὕλη | δεινὸν ὑπὸ κλαγγῆς θηρῶν, φρίσσει δέ τε γαῖα | πόντος τ᾽ ἰχθυόεις· ἡ δ᾽ ἄλκιμον ἦτορ ἔχουσα | (10) πάντῃ ἐπιστρέφεται θηρῶν ὀλέκουσα γενέθλην. | αὐτὰρ ἐπὴν τερφθῇ θηροσκόπος ἰοχέαιρα | εὐφρήνῃ δὲ νόον χαλάσασ᾽ εὐκαμπέα τόξα, | ἔρχεται ἐς μέγα δῶμα κασιγνήτοιο φίλοιο | Φοίβου Ἀπόλλωνος Δελφῶν ἐς πίονα δῆμον | (15) Μουσῶν καὶ Χαρίτων καλὸν χορὸν ἀρτυνέουσα. | ἔνθα κατακρεμάσασα παλίντονα τόξα καὶ ἰοὺς | ἡγεῖται χαρίεντα περὶ χροῒ κόσμον ἔχουσα, | ἐξάρχουσα χορούς· αἱ δ᾽ ἀμβροσίην ὅπ᾽ ἰεῖσαι | ὑμνεῦσιν Λητὼ καλλίσφυρον ὡς τέκε παῖδας | (20) ἀθανάτων βουλῇ τε καὶ ἔργμασιν ἔξοχ᾽ ἀρίστους, | Χαίρετε τέκνα Διὸς καὶ Λητοῦς ἠϋκόμοιο· | αὐτὰρ ἐγὼν ὑμέων καὶ ἄλλης μνήσομ᾽ ἀοιδῆς.

5. Aphrodite

"Toen de Perzen Griekenland aanvielen, uitten de Korinthische vrouwen een gebed aan Aphrodite. Ze smeekten de godin om hun echtgenoten tot liefde voor de strijd tegen de barbaren te inspireren. De dichter Simonides schreef een epigram en dat werd geschreven op het standbeeld van Aphrodite in de tempel.
En de tekst hiervan luidde als volgt:

'Deze vrouwen hebben hier gestaan om te bidden tot Aphrodite, omwille van de Grieken en de dapper vechtende burgers. En Aphrodite stond niet toe dat deze Griekse stad werd overwonnen door de boogdragende Perzen.' "

(Vrij naar: Plutarchus, *Over de slechtheid van Herodotus* 871a-b, editie L. Pearson, *Plutarch's moralia*, vol. 11, Cambridge 1970² [1965], 8-128)

(A) καὶ μὴν ὅτι μόναι τῶν Ἑλληνίδων αἱ Κορίνθιαι γυναῖκες εὔξαντο τὴν καλὴν ἐκείνην καὶ δαιμόνιον εὐχήν, ἔρωτα τοῖς ἀνδράσι τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους μάχης (B) ἐμβαλεῖν τὴν θεόν, οὐχ ὅπως τοὺς περὶ τὸν Ἡρόδοτον ἀγνοῆσαι πιθανὸν ἦν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἔσχατον δοτον ἀγνοῆσαι πιθανὸν ἦν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἔσχατον Καρῶν· διεβοήθη γὰρ τὸ πρᾶγμα καὶ Σιμωνίδης ἐποίησεν ἐπίγραμμα, χαλκῶν εἰκόνων ἀνασταθεισῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀφροδίτης, ὃν ἱδρύσασθαι Μήδειαν λέγουσιν, οἱ μὲν αὐτὴν παυσαμένην τἀνδρός, οἱ δ' ἐπὶ τῷ τὸν Ἰάσονα τῆς Θέτιδος ἐρῶντα παῦσαι τὴν θεόν. τὸ δ' ἐπίγραμμα τοῦτ' ἐστίν· "αἵδ' ὑπὲρ Ἑλλάνων τε καὶ ἰθυμάχων πολιητᾶν | ἔσταθεν εὐξάμεναι Κύπριδι δαιμόνιαι. | οὐ γὰρ τοξοφόροισιν ἐμήδετο δῖ' Ἀφροδίτα | Μήδοις Ἑλλάνων ἀκρόπολιν προδόμεν."

6. Poseidon

"Voordat de race begon ging Achilles staan en zei tegen de Grieken: 'Beste soldaten, zie hier de vele prijzen die jullie in deze wedstrijd kunnen winnen. Als deze wedstrijd niet ter ere van mijn overleden vriend Patroklos werd gehouden, dan zou ik zelf ook meedoen. En jullie weten dat ik dan zou hebben gewonnen, want mijn paarden zijn de beste van allemaal. Mijn paarden zijn namelijk onsterfelijk. Poseidon gaf ze aan mijn vader, en die gaf ze weer aan mij.' "

(Vrij naar: Homerus *Ilias* 23.271-278, editie OCT)

στῆ δ' ὀρθὸς καὶ μῦθον ἐν Ἀργείοισιν ἔειπεν· | Ἀτρεΐδη τε καὶ ἄλλοι ἐϋκνήμιδες Ἀχαιοὶ | ἵππῆας τάδ' ἄεθλα δεδεγμένα κεῖτ' ἐν ἀγῶνι. | εἰ μὲν νῦν ἐπὶ ἄλλῳ ἀεθλεύοιμεν Ἀχαιοὶ | (275) ἦ τ' ἂν ἐγὼ τὰ πρῶτα λαβὼν κλισίην δὲ φεροίμην. | ἴστε γὰρ ὅσσον ἐμοὶ ἀρετῇ περιβάλλετον ἵπποι· | ἀθάνατοί τε γάρ εἰσι, Ποσειδάων δὲ πόρ' αὐτοὺς | πατρὶ ἐμῷ Πηλῆϊ, ὃ δ' αὖτ' ἐμοὶ ἐγγυάλιξεν. |

7. Athena

"Ik begin te zingen over Pallas Athena, de ontzagwekkende. Samen met Ares houdt zij van de oorlogsdaden, het plunderen van steden, van het krijgsgeschreeuw en de strijd. Zij redt de mensen wanneer zij ten strijde trekken en weer terugkomen. Wees gegroet, godin, en geef ons voorspoed en blijdschap!"

(*Homerische Hymne* 11: *aan Athena* 1-5, editie OCT)

Παλλάδ' Ἀθηναίην ἐρυσίπτολιν ἄρχομ' ἀείδειν | δεινήν, ἣ σὺν Ἄρηϊ μέλει πολεμήϊα ἔργα | περθόμεναί τε πόληες ἀϋτή τε πτόλεμοί τε, | καί τ' ἐρρύσατο λαὸν ἰόντα τε νισόμενόν τε. | (5) Χαῖρε θεά, δὸς δ' ἄμμι τύχην εὐδαιμονίην τε. |

8. Artemis

"Timareta, de dochter van Timaretos, gaat binnenkort trouwen. Daarom heeft ze haar tamboerijn en haar mooie speelbal aan jou geofferd, Artemis van het meer. Ook haar haarnetje en haar poppen en haar poppenkleertjes geeft ze aan jou. Een geschenk van een ongetrouwde vrouw voor een ongetrouwde godin, zoals het hoort."

(Vrij naar: *Anthologia Graeca* 6.280, editie: H. Beckby, *Anthologia Graeca*, München 1965-1967² [1956-1958], 4 volumes, regels 1-4)

Τιμαρέτα πρὸ γάμοιο τὰ τύμπανα τάν τ' ἐρατεινὰν | σφαῖραν τόν τε κόμας ῥύτορα κεκρύφαλον | τάς τε κόρας Λιμνάτι, κόρᾳ κόρα, ὡς ἐπιεικές, | ἄνθετο καὶ τὰ κορᾶν ἐνδύματ' Ἀρτέμιδι. |

Klein terracotta beeldje van Aphrodite voor een schelp. Museo Archeologico Nazionale, Taranto, inv. nr. 114440, LIMC ID 202413, uit Tarente, Hellenistische periode. Cf. Graepler, D., *Tonfiguren im Grab. Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent*, München 1997, p. 201, fig. 195.

10. Poseidon

"Nadat de Griekse soldaten hun wapenuitrusting hadden aangetrokken, trokken ze ten strijde. De Aardschudder Poseidon ging voorop, met in zijn hand een angstaanjagend scherp zwaard. Aan de kant van de Trojanen voerde Hektor de troepen aan. Toen barstte de strijd los van de Grieken en Trojanen! De zee klotste tegen het tentenkamp van de Grieken, en de legers botsten met luid geschreeuw tegen elkaar op."

(Vrij naar: Homerus, *Ilias* 14.383-393, editie OCT)

αὐτὰρ ἐπεί ῥ' ἔσσαντο περὶ χροῒ νώροπα χαλκὸν | βάν ῥ' ἴμεν· ἦρχε δ' ἄρά σφι Ποσειδάων ἐνοσίχθων | (385) δεινὸν ἄορ τανύηκες ἔχων ἐν χειρὶ παχείῃ | εἴκελον ἀστεροπῇ· τῷ δ' οὐ θέμις ἐστὶ μιγῆναι | ἐν δαὶ λευγαλέῃ, ἀλλὰ δέος ἰσχάνει ἄνδρας. | Τρῶας δ' αὖθ' ἑτέρωθεν ἐκόσμει φαίδιμος Ἕκτωρ. | δή ῥα τότ' αἰνοτάτην ἔριδα πτολέμοιο τάνυσσαν | (390) κυανοχαῖτα Ποσειδάων καὶ φαίδιμος Ἕκτωρ, | ἤτοι ὃ μὲν Τρώεσσιν, ὃ δ' Ἀργείοισιν ἀρήγων. | ἐκλύσθη δὲ θάλασσα ποτὶ κλισίας τε νέας τε | Ἀργείων· οἳ δὲ ξύνισαν μεγάλῳ ἀλαλητῷ. |

11. Ares

"Ares, krachtige strijder, menner van strijdwagens, met jouw gouden helm, dappere schilddrager, redder van steden, met bronzen harnas, sterk met de speer, O verdediger van Olympus, vader van de oorlogszuchtige Overwinning, strenge heerser van de opstandigen, leider van nobele mensen, koning van mannelijkheid, met jouw vurige paarden die jou langs de hemel dragen, luister naar me en geef mij kracht in de strijd!"

(Vrij naar: *Homerische Hymne* 8: *aan Ares*, editie OCT)

Ἄρες ὑπερμενέτα, βρισάρματε, χρυσεοπήληξ, | ὀβριμόθυμε, φέρασπι, πολισσόε, χαλκοκορυστά, | καρτερόχειρ, ἀμόγητε, δορυσθενές, ἕρκος Ὀλύμπου, | Νίκης εὐπολέμοιο πάτερ, συναρωγὲ Θέμιστος, | (5) ἀντιβίοισι τύραννε, δικαιοτάτων ἀγὲ φωτῶν, | ἠνορέης σκηπτοῦχε, πυραυγέα κύκλον ἑλίσσων | αἰθέρος ἑπταπόροις ἐνὶ τείρεσιν ἔνθα σε πῶλοι | ζαφλεγέες τριτάτης ὑπὲρ ἄντυγος αἰὲν ἔχουσι· | κλῦθι βροτῶν ἐπίκουρε, δοτὴρ εὐθαλέος ἥβης, | (10) πρηὺ καταστίλβων σέλας ὑψόθεν ἐς βιότητα | ἡμετέρην καὶ κάρτος ἀρήϊον, ὥς κε δυναίμην | σεύασθαι κακότητα πικρὴν ἀπ' ἐμοῖο καρήνου, | καὶ ψυχῆς ἀπατηλὸν ὑπογνάμψαι φρεσὶν ὁρμὴν | θυμοῦ τ' αὖ μένος ὀξὺ κατισχέμεν ὅς μ' ἐρέθῃσι | (15) φυλόπιδος κρυερῆς ἐπιβαινέμεν· ἀλλὰ σὺ θάρσος | δὸς μάκαρ, εἰρήνης τε μένειν ἐν ἀπήμοσι θεσμοῖς | δυσμενέων προφυγόντα μόθον κῆράς τε βιαίους.

13. Artemis

Toen de Grieken naar Troje wilden varen, moesten ze noodgedwongen wachten in de haven van Aulis. Want de godin Artemis had ervoor gezorgd dat ze niet verder konden gaan. Ze was namelijk boos omdat koning Agamemnon tijdens de jacht haar favoriete hert had gedood. Daarom eiste ze dat Iphigeneia, de dochter van de koning, aan haar geofferd werd voordat ze de zeereis weer verder zou laten gaan. Met een list haalde Agamemnon zijn dochter naar Aulis - hij had namelijk tegen zijn vrouw gezegd dat Iphigeneia met Achilles zou gaan trouwen en daarom door Artemis gezegend moest worden. Maar toen hij op het punt stond om met een groot mes zijn dochter aan Artemis te offeren, toonde de godin genade en zorgde ze ervoor dat de zeereis probleemloos verder kon gaan.

(Samenvatting van: Euripides, *Iphigeneia in Aulis*)

Greco-Romeinse mozaïek met Poseidon, zee-paarden en de zee. Sousse Archaeological Museum, Sousse, Tunesië, uit Hadrumetum, 3e eeuw na Christus.

Bij een heiligdom voor Hera zijn verschillende offergaven gevonden met daarop inscripties. In deze inscripties 'spreekt' het voorwerp vaak voor zichzelf. Op één van deze offergaven staat bijvoorbeeld:

"Naumachos heeft mij geofferd aan Hera van de Haven."

(Ναύμαχός με ἀνέθεκε τᾶι hέραι | τᾶι Λιμενίαι)

Ook zijn er bij het heiligdom veel modelbootjes gevonden, zoals in de afbeelding hieronder:

Afbeelding: Houten modelbootje. Musée Archéologique Samos (Vathy), inv. nrs. H 90-99, LIMC ID 52157, gevonden op Samos bij het Heraion, 660-640 voor Christus.

Inscriptie: SEG (*Supplementum Epigraphicum Graecum*) 11.226, Perachora, geschreven op een bronzen stiertje, cf. H.G.G. Payne, "Archaeology in Greece 1930-1931", in: *Journal of Hellenic Studies* 51 (1931): 194 met afbeelding 10.)

16. Athena

"Aan mij nu de taak om een eindoordeel te vellen. Ik kies met mijn stem de kant van Orestes.
Er is geen moeder die mij baarde, en ik prijs al wat mannelijk is met heel mijn hart – behalve dat ik niet wil trouwen! – Ik ben erg vóór de vader. Daarom zet ik de dood van een vrouw, die haar echtgenoot vermoordde, heer en meester van zijn huis, niet op de eerste plaats."

(Vrij naar: Aeschylus, *Eumeniden* 734-740, editie OCT)

ἐμὸν τόδ' ἔργον, λοισθίαν κρῖναι δίκην· | (735) ψῆφον δ' Ὀρέστηι τήνδ' ἐγὼ προσθήσομαι· | μήτηρ γὰρ οὔτις ἐστὶν ἥ μ' ἐγείνατο,| τὸ δ' ἄρσεν αἰνῶ πάντα, πλὴν γάμου τυχεῖν, | ἅπαντι θυμῶι, κάρτα δ' εἰμὶ τοῦ πατρός. | οὕτω γυναικὸς οὐ προτιμήσω μόρον | (740) ἄνδρα κτανούσης δωμάτων ἐπίσκοπον.

Inscriptie: “Aan Poseidon van de zee. Op deze harde rots heeft Artemidorus voor de goden een dolfijn gemaakt, een dier dat altijd erg vriendelijk is voor de mensen.”

(Vrij naar: IG XII.3 1347, inscriptie bij een in de rots uitgehouwen heiligdom op Thera; bronvermelding afbeelding: J.D Mikalson, *Ancient Greek Religion*, Malden / Oxford / Chichester 2010², p. 220.)

Ποσειδῶνι | Πελαγίωι. | πέτραι ἐν ἀκαμάτηι δελφῖνα θεοῖσιν ἔτευξεν | εὔνουν ἀνθρώποις | νενομισμένον Ἀρτεμίδωρος.

18. Hera

"Laten we ook zingen over Hera de Getrouwde, zoals het hoort. Zij vermaakt zichzelf met elk koor, en ze bewaakt de sleutels tot het huwelijk."

(Aristophanes, *Thesmophoriazusae* 974-76, editie OCT)

Ἥραν τε τὴν τελείαν | (975) μέλψωμεν ὥσπερ εἰκός, | ἣ πᾶσι τοῖς χοροῖσιν ἐμπαίζει τε καὶ κληῖδας γάμου φυλάττει.

19. Artemis:

Tijdens de oorlog hadden de Atheners gebeden aan Artemis voordat ze gingen vechten bij Marathon.

"Ze hadden Artemis beloofd dat ze voor elke vijand die ze zouden doden, aan haar één geitje zouden offeren. Ze konden uiteindelijk niet genoeg geitjes vinden. Daarom besloten ze maar om elk jaar 500 geiten te offeren, en dat doen ze tot op de dag van vandaag."

(Vrij naar: Xenophon, *Anabasis* 3.212, editie OCT)

καὶ εὐξάμενοι τῇ Ἀρτέμιδι ὁπόσους κατακάνοιεν τῶν πολεμίων τοσαύτας χιμαίρας καταθύσειν τῇ θεῷ, ἐπεὶ οὐκ εἶχον ἱκανὰς εὑρεῖν, ἔδοξεν αὐτοῖς κατ'ἐνιαυτὸν πεντακοσίας θύειν, καὶ ἔτι νῦν ἀποθύουσιν.

Roodfigurige kylix, Athena met paard. Museo Archeologico Firenze, inv. nr. V57, LIMC ID 32397, uit Attika, 475-425 voor Christus.

21. Aphrodite

"Dit is de plek van Aphrodite (Kypris), want ze houdt ervan om altijd vanaf het land de heldere zee in de gaten te houden. Zij zorgt ervoor dat de zeereis van de schippers aangenaam verloopt, en rondom huivert de zee bij de aanblik van haar glanzende standbeeld."

(Vrij naar: *Anthologia Graeca* 9.144, editie: H. Beckby, *Anthologia Graeca*, 1965-1967² [1956-1958], 4 volumes)

Κύπριδος οὗτος ὁ χῶρος, ἐπεὶ φίλον ἔπλετο τήνᾳ | αἰὲν ἀπ' ἠπείρου λαμπρὸν ὁρῆν πέλαγος, | ὄφρα φίλον ναύτῃσι τελῇ πλόον· ἀμφὶ δὲ πόντος | δειμαίνει λιπαρὸν δερκόμενος ξόανον.|

OPDRACHT 3: DOMEINAFBEELDINGEN

Liefde/Trouwen

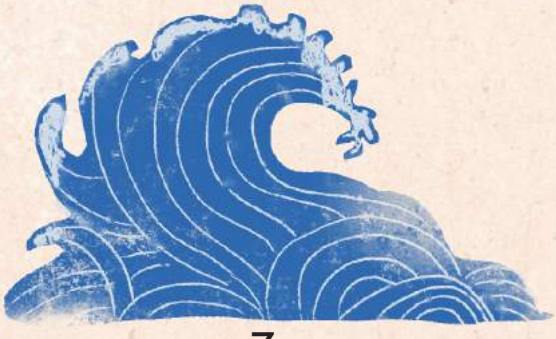
Paarden

Oorlog

Wildernis

Zee

LES 2

OPDRACHT 1: WERKBLAD 3 - ATHENA

In deze opdracht ga jij aan de hand van een aantal vertaalde oud-Griekse teksten de Griekse godin Athena onderzoeken, om erachter te komen wat haar belangrijkste eigenschap is.

1. Zoals je waarschijnlijk al weet, zijn zowel Athena als Ares god(in) van de oorlog. Om te weten te komen hoe de twee van elkaar verschillen, lees je eerst tekst 1 over Ares.
   a. Omcirkel de woorden/ zinsdelen die volgens jou iets zeggen over het gedrag van Ares.
   b. Analyseer de woorden die je omcirkeld hebt, en deel Ares in op onderstaande schaal:

Roekeloos	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	Verstandig/doordacht

2. Lees nu tekst 2 over Athena.
   a. Wat gebeurt er in de tekst tussen Ares en Athena?

   b. Bepaal aan de hand van deze tekst hoe Athena zich gedraagt in de oorlog, en deel ook haar in op de schaal.

Roekeloos	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	Verstandig/doordacht

3. Lees nu teksten 3 en 4.
   a. In tekst 3 wordt de Griekse held Bellerophon geholpen door Athena. Waarmee helpt ze hem, en hoe?

b. Tekst 4 gaat over de schepping van de eerste vrouw op aarde, Pandora. Alle goden werken mee bij het maken van Pandora. Wat geeft Athena haar?

c. Deel aan de hand van teksten 3 en 4 Athena nogmaals in op de schaal.

Roekeloos -5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5 Verstandig/doordacht

OPDRACHT 1: TEKSTEN ATHENA

1: Hera klaagt bij haar man Zeus over Ares.

"Hera met haar blanke armen sprak Zeus aan, de allerhoogste god, en zij zei tegen hem:
'Vader Zeus, erger jij je niet aan Ares en zijn geweld, dat hij zoveel goede soldaten heeft omgebracht, zonder reden, in het wilde weg, dat doet mij pijn om te zien. Maar Aphrodite en Apollo met zijn zilveren boog zien het rustig aan, en vinden het wel vermakelijk om Ares als een gek zijn gang te laten gaan. Hij kent geen grenzen. Vader Zeus, word je boos op me als ik Ares met harde klappen van het slagveld verdrijf?' "

(Homerus, *Ilias* 7.755-763, editie OCT)

(755) ἔνθ' ἵππους στήσασα θεὰ λευκώλενος Ἥρη | Ζῆν' ὕπατον Κρονίδην ἐξείρετο καὶ προσέειπε· | Ζεῦ πάτερ οὐ νεμεσίζῃ Ἄρῃ τάδε καρτερὰ ἔργα | ὀσσάτιόν τε καὶ οἷον ἀπώλεσε λαὸν Ἀχαιῶν | μὰψ ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον ἐμοὶ δ' ἄχος, οἳ δὲ ἕκηλοι | (760) τέρπονται Κύπρίς τε καὶ ἀργυρότοξος Ἀπόλλων | ἄφρονα τοῦτον ἀνέντες, ὃς οὔ τινα οἶδε θέμιστα; | Ζεῦ πάτερ ἦ ῥά τί μοι κεχολώσεαι, αἴ κεν Ἄρηα | λυγρῶς πεπληγυῖα μάχης ἐξαποδίωμαι;

2: De goden mengen zich in de strijd. Athena spreekt Ares aan.

"Maar Athena met haar fonkelende ogen greep de onstuimige Ares bij de hand en sprak tot hem de woorden:
'Ares, mensverwoestende Oorlog, moordzuchtige stedenveroveraar,
moeten wij de Trojanen en de Grieken niet gewoon laten vechten,
(en maar zien), aan wie vader Zeus de glorie verschaft?
Laten wij twee nu weggaan, en de woede van Zeus vermijden.'
Met die woorden voerde zij de onstuimige Ares weg van het gevecht."

(Homerus, *Ilias* 5.29-35, editie OCT)

[…] ἀτὰρ γλαυκῶπις Ἀθήνη | (30) χειρὸς ἑλοῦσ' ἐπέεσσι προσηύδα θοῦρον Ἄρηα· | Ἄρες Ἄρες βροτολοιγὲ μιαιφόνε τειχεσιπλῆτα | οὐκ ἂν δὴ Τρῶας μὲν ἐάσαιμεν καὶ Ἀχαιοὺς | μάρνασθ', ὁπποτέροισι πατὴρ Ζεὺς κῦδος ὀρέξῃ, | νῶϊ δὲ χαζώμεσθα, Διὸς δ' ἀλεώμεθα μῆνιν; | (35) Ὣς εἰποῦσα μάχης ἐξήγαγε θοῦρον Ἄρηα·

3: Athena helpt de Griekse held Bellerophon.

"Glaukos schepte op over zijn voorvader Bellerophon:
Bellerophon had ooit veel problemen, toen hij bij de waterbronnen
de zoon van de slangachtige Gorgon Medusa, het paard Pegasos, wilde vangen.
Dat duurde totdat de maagd Pallas Athena hem in een droom een hoofdstel voor het paard met gouden teugels bracht. En plotseling werd de droom werkelijkheid.

Zij sprak: ‘Slaap je, koning, afstammeling van Aiolos?
Kom nu, neem dit magische instrument om het paard te vangen.’

Een ziener beval hem om een altaar aan Athena te wijden, godin van Paarden.
De macht van de goden volbrengt gemakkelijk zelfs wat men niet voor mogelijk had gehouden of wat men niet had durven hopen.
En inderdaad, ik zeg je: de sterke Bellerophon strekte gretig het hoofdstel
- de remedie om het paard te temmen - rond de kaken en ving Pegasos, het gevleugelde paard.
Hij beklom het, en begon direct, met zijn bronzen uitrusting aan, met zijn wapens te spelen.
Samen met Pegasos viel hij de Amazones aan,
vanuit de koude hemel,
het leger van vrouwelijke boogschutters,
en hij doodde de vuurspuwende Khimaira en de Solymoi.”

(Vrij naar: Pindarus, *Olympische Ode* 13.60-68, 82-90, editie OCT)

Regels 60-68: (60) ἐκ Λυκίας δὲ Γλαῦκον ἐλθόντα τρόμεον Δαναοί. τοῖσι μὲν | ἐξεύχετ᾽ ἐν ἄστεϊ Πειράνας σφετέρου πατρὸς ἀρχὰν | καὶ βαθὺν κλᾶρον ἔμμεν καὶ μέγαρον: | ὃς τᾶς ὀφιώδεος υἱόν ποτε Γοργόνος ἦ πόλλ᾽ἀμφὶ κρουνοῖς | Πάγασον ζεῦξαι ποθέων ἔπαθεν, | (65) πρίν γέ οἱ χρυσάμπυκα κούρα χαλινὸν | Παλλὰς ἤνεγκ᾽: ἐξ ὀνείρου δ᾽ αὐτίκα | ἦν ὕπαρ: φώνασε δ᾽: ‘εὔδεις, Αἰολίδα βασιλεῦ; | ἄγε φίλτρον τόδ᾽ ἵππειον δέκευ, | Regels 82-90: ... θέμεν Ἰππίᾳ βωμὸν εὐθὺς Ἀθάνᾳ. | τελεῖ δὲ θεῶν δύναμις καὶ τὰν παρ᾽ ὅρκον καὶ παρὰ ἐλπίδα κούφαν κτίσιν.| ἤτοι καὶ ὁ καρτερὸς ὀρμαίνων ἔλε Βελλεροφόντας,| (85) φάρμακον πραὺ τείνων ἀμφὶ γένυι,| ἵππον πτερόεντ᾽: ἀναβὰς δ᾽ εὐθὺς ἐνόπλια χαλκωθεὶς ἔπαιζεν.| σὺν δὲ κείνῳ καί ποτ᾽ Ἀμαζονίδων | αἰθέρος ψυχρῶν ἀπὸ κόλπων ἐρήμου | τοξόταν βάλλων γυναικεῖον στρατόν, | (90) καὶ Χίμαιραν πῦρ πνέοισαν καὶ Σολύμους ἔπεφνεν.|

4: Zeus instrueert de goden bij de schepping van de eerste vrouw, Pandora.
“Hij beval de befaamde Hephaistos om zo snel als hij kon aarde met water te mengen, en daarin de stem en de kracht van een mens te stoppen, en haar qua gezicht te laten lijken op de onsterfelijke godinnen. En Athena beval hij om haar te leren handwerken en te weven.”

(Hesiodus, *Werken en Dagen* 60-64, editie M.L. West, Hesiod: *Works and Days, edited with Prolegomena and Commentary*, Oxford 1978)

(60) Ἥφαιστον δ᾽ ἐκέλευσε περικλυτὸν ὅττι τάχιστα | γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ᾽ ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν | καὶ σθένος, ἀθανάτῃς δὲ θεῇς εἰς ὦπα ἐίσκειν | παρθενικῆς καλὸν εἶδος ἐπήρατον· αὐτὰρ Ἀθήνην | ἔργα διδασκῆσαι, πολυδαίδαλον ἱστὸν ὑφαίνειν·

OPDRACHT 1: TEKSTEN POSEIDON

1: In Olympia besluit men een altaar te bouwen voor Poseidon.

"In Olympia, in het midden van het paardenrace-circuit, is er een altaar voor Poseidon Die paarden bang maakt (Taraxippos), precies op die plek waar paarden het vaakst in paniek raakten en de meeste wagens kapot sloegen. Daarom besloten de lokale bewoners dus om daar een altaar op te richten, omdat zij in de overtuiging waren dat daar een of andere godheid aanwezig was. En ze zeggen dat de plek vanaf dat moment veilig is geweest."

(Dio Chrysostomus, *Redevoering* 32.76, editie J. von Arnim, *Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum quae exstant omnia*, vol. 1, Berlijn: 1962² [1893]).

Τίνα οὖν εὕρῃ τις ἐπικουρίαν ἢ τίνα ἐξιλάσασθαι δεῖ δαιμόνων; ἔστιν Ὀλυμπίασι κατὰ μέσον τὸν ἱππόδρομον Ταραξίππου Ποσειδῶνος βωμός, ἔνθα μάλιστα συνέβαινε τοὺς ἵππους πτοεῖσθαι καὶ πλεῖστα διαφθείρεσθαι τῶν ἁρμάτων. ἔδοξεν οὖν τοῖς Ἠλείοις ὡς δαιμονίου τινὸς ὄντος ἱδρύσασθαι βωμόν. καὶ τὸ λοιπόν φασιν ἀπ᾽ 77ἐκείνου γεγονέναι τὸν τόπον ἀσφαλῆ.

2: Poseidon zit de held Odysseus dwars op zijn zeereis.

"Zeventien dagen zeilde ik over zee,
en op de achttiende dag verschenen de schaduwrijke bergen
van uw land, en mijn hart maakte een sprongetje van blijdschap.
Ongelukkige ik! Want er lag nog heel wat ellende voor me
in 't verschiet, die Poseidon de Aardschokker me zou sturen.
Want hij wekte een storm tegen me op en verhinderde me zo mijn doorreis,
en hij deed de zee ongelofelijk hoog rijzen.
Elke golf deed mij luid jammerend weer van mijn vlot vallen.
En toen sloeg een storm het kapot. Maar ik,
al zwemmend doorkliefde ik de diepte van de zee,
tot de wind en het water, die mij voortdroegen, mij tot vlakbij uw land brachten.
Daar zouden de golven, als ik aan land probeerde te komen, me op de kust hebben gegooid en
en tegen de grote rotsen gesmeten op een troosteloze plek.
Maar ik week uit en zwom verder, totdat ik aankwam
bij een rivier, waar de plek mij het beste leek,
Zonder rotsen, en er was beschutting tegen de wind.
Daar wankelde ik aan land, en kwam op adem,
en de goddelijke nacht viel in."

(Homerus, *Odyssee* 7. 267-284, editie OCT)

ἑπτὰ δὲ καὶ δέκα μὲν πλέον ἤματα ποντοπορεύων, | ὀκτωκαιδεκάτῃ δ' ἐφάνη ὄρεα σκιόεντα | γαίης

ὑμετέρης, γήθησε δέ μοι φίλον ἦτορ | (270) δυσμόρῳ· ἦ γὰρ μέλλον ἔτι ξυνέσεσθαι ὀϊζυῖ | πολλῇ, τήν μοι ἐπῶρσε Ποσειδάων ἐνοσίχθων, | ὅς μοι ἐφορμήσας ἀνέμους κατέδησε κέλευθου, | ὥρινεν δὲ θάλασσαν ἀθέσφατον, οὐδέ τι κῦμα | εἴα ἐπὶ σχεδίης ἀδινὰ στενάχοντα φέρεσθαι. | (275) τὴν μὲν ἔπειτα θύελλα διεσκέδασ'· αὐτὰρ ἐγώ γε | νηχόμενος τόδε λαῖτμα διέτμαγον, ὄφρα με γαίῃ | ὑμετέρῃ ἐπέλασσε φέρων ἄνεμός τε καὶ ὕδωρ. | ἔνθα κέ μ' ἐκβαίνοντα βιήσατο κῦμ' ἐπὶ χέρσου, | πέτρῃς πρὸς μεγάλῃσι βαλὸν καὶ ἀτερπέϊ χώρῳ, | (280) ἀλλ' ἀναχασσάμενος νῆχον πάλιν, εἷος ἐπῆλθον | ἐς ποταμόν, τῇ δή μοι ἐείσατο χῶρος ἄριστος, | λεῖος πετράων, καὶ ἐπὶ σκέπας ἦν ἀνέμοιο. | ἐκ δ' ἔπεσον θυμηγερέων, ἐπὶ δ' ἀμβροσίη νὺξ | ἤλυθ'·

3: Poseidon toont zijn macht in de Trojaanse oorlog.

"De vader van goden en mensen liet het van bovenaf vreselijk donderen.
Maar beneden liet Poseidon de onmetelijke aarde schudden en de hoge bergtoppen;
alle fundamenten en toppen van de Ida met haar vele bronnen schudden,
en de stad van de Trojanen en de schepen van de Grieken.
En helemaal beneden was Hades, heerser over de hele onderwereld, bang geworden.
In zijn angst sprong hij op van zijn troon en hij schreeuwde,
dat toch niet de aardschudder Poseidon de aarde open zou splijten,
en dat dan zijn griezelige, schimmelige woning (die zelfs de goden haten)
voor stervelingen en onsterfelijken zichtbaar zou worden."

(Homerus, *Ilias* 20.56-65, editie OCT)

δεινὸν δὲ βρόντησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε | ὑψόθεν· αὐτὰρ νέρθε Ποσειδάων ἐτίναξε | γαῖαν ἀπειρεσίην ὀρέων τ' αἰπεινὰ κάρηνα. | πάντες δ' ἐσσείοντο πόδες πολυπίδακος Ἴδης | (60) καὶ κορυφαί, Τρώων τε πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν. | ἔδεισεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων Ἀϊδωνεύς | δείσας δ' ἐκ θρόνου ἆλτο καὶ ἴαχε, μή οἱ ὕπερθε | γαῖαν ἀναρρήξειε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,| οἰκία δὲ θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισι φανείη | (65) σμερδαλέ' εὐρώεντα, τά τε στυγέουσι θεοί περ· |

OPDRACHT 2: WERKBLAD 4 - APHRODITE

In deze opdracht ga jij aan de hand van een aantal vertaalde oud-Griekse teksten de Griekse godin Aphrodite onderzoeken, om erachter te komen wat haar 'essentie' zou kunnen zijn.

1. Vul eerst in de blanco wolkjes in wat je al weet over de godin Aphrodite, en lees vervolgens tekst 1 t/m 3 over Aphrodite.
2. Beantwoord de vragen die in de wolkjes staan.
3. Bekijk jouw antwoorden in de wolkjes. Is er een overeenkomst in de manier waarop Aphrodite in elk van deze teksten te werk gaat, of in de effecten die haar handelingen hebben? Wat is dus de essentie van Aphrodite? Probeer deze essentie in één woord te formuleren.

OPDRACHT 2: TEKSTEN APHRODITE

1: Aphrodite wordt achtervolgd door een groep dieren.

Zeus wilde Aphrodite een lesje leren, en zorgde ervoor dat zij verliefd werd op Anchises, een koeherder die op de berg Ida woonde. In dit stukje is Aphrodite onderweg naar Anchises.

"Toen bereikte ze de Ida, moeder van wilde dieren, met haar vele bronnen, en ze ging meteen op weg naar de stal. En grijze wolven liepen kwispelend achter haar aan en woeste leeuwen, en beren en snelle luipaarden, met een onverzadelijke honger naar herten. Bij die aanblik werd ze blij in haar hart, en ook in hún borst plaatste zij warme gevoelens, en ze gingen meteen allemaal in paren slapen, verspreid over hun schaduwrijke schuilplaatsen."

(*Homerische Hymne 5: aan Aphrodite* 68-74, editie OCT)

Ἴδην δ' ἵκανεν πολυπίδακα, μητέρα θηρῶν, | βῆ δ' ἰθὺς σταθμοῖο δι' οὔρεος· οἱ δὲ μετ' αὐτὴν | (70) σαίνοντες πολιοί τε λύκοι χαροποί τε λέοντες | ἄρκτοι παρδάλιές τε θοαὶ προκάδων ἀκόρητοι | ἦϊσαν· ἡ δ' ὁρόωσα μετὰ φρεσὶ τέρπετο θυμὸν | καὶ τοῖς ἐν στήθεσσι βάλ' ἵμερον, οἱ δ' ἅμα πάντες | σύνδυο κοιμήσαντο κατὰ σκιόεντας ἐναύλους. |

2: De dichteres Sappho smeekt om de hulp van Aphrodite.

"Onsterfelijke Aphrodite, met je prachtig bewerkte troon, dochter van Zeus, altijd vol trucjes en plannetjes, ik smeek je: overman mijn hart niet met verdriet en kwellingen!

Vereerde godin, kom hierheen, als je ooit eerder mijn stem van verre hebt gehoord en instemde, en je vader's gouden paleis achterliet en naar me toe kwam, met ingespannen koets, mooie snelle musjes die snel met hun vleugels sloegen brachten jou bij de donkere aarde, vanuit de hemel door de atmosfeer. Snel kwamen zij aan; en jij, gezegende, vroeg met een glimlach op je onsterfelijke gezicht wat er nu weer met me aan de hand was, en waarom ik je nu weer aanriep, en wat ik in mijn op hol geslagen hart het liefst wilde dat er voor mij zou gebeuren.

Jij zei toen: 'Wie moet ik nu weer overtuigen om jou te beminnen? Wie doet jou pijn, Sappho?
Als ze nu voor je vlucht: binnenkort zal ze achter je aan komen;
Als ze je cadeautjes niet accepteert: snel zal zij ze geven!
Als ze niet van je houdt: binnenkort zal ze je liefhebben, zelfs tegen haar wil.'

Kom dan nu ook weer naar me toe, en haal me uit de problemen.
Vervul alles wat mijn hart verlangt, en jij zelf: wees mijn bondgenote."

(Sappho, fragment 1, editie E. Lobel en D.L. Page, *Poetarum Lesbiorum fragmenta*, Oxford 1968[2] [1955]. Let op: lacunes, aanvullingen en vermeende interpolaties zijn omwille van de leesbaarheid

in de vertaling niet als zodanig gemarkeerd, zie hiervoor de Griekse tekst)

(1) πο]ικιλόθρο[ν' ἀθανάτ' Ἀφρόδιτα, | παῖ] Δ[ί]ος δολ[όπλοκε, λίσσομαί σε, | μή μ'] ἄσαισι [μηδ' ὀνίαισι δάμνα, | [__]πότν]ια, θῦ[μον, | (5) ἀλλ]ὰ τυίδ' ἔλ[θ', αἴ ποτα κἀτέρωτα | τὰ]ς ἔμας αὔ[δας ἀίοισα πήλοι | ἔκ]λυες, πάτρο[ς δὲ δόμον λίποισα | [__χ]ρύσιον ἦλθ[ες | ἄρ]μ' ὐπασδε[ύξαισα· κάλοι δέ σ' ἄγον | (10) ὤ]κεες στροῦ[θοι περὶ γᾶς μελαίνας | πύ]κνα δίν[νεντες πτέρ' ἀπ' ὠράνωϊθε- | [__ρο]ς διὰ μέσσω· | [αἶ]ψα δ' ἐξίκο[ντο· σὺ δ', ὦ μάκαιρα, | μειδιαί[σαισ' ἀθανάτωι προσώπωι | (15) ἤ]ρε' ὅττ[ι δηῦτε πέπονθα κὤττι | [__δη]ῦτε κ[άλ]η[μμι | κ]ὤττι [μοι μάλιστα θέλω γένεσθαι | μ]αινόλαι [θύμωι· τίνα δηῦτε πείθω | .].σάγην [ἐς σὰν φιλότατα; τίς σ', ὦ | (20)[__Ψά]πφ', [ἀδικήει; | κα]ὶ γ[ὰρ αἰ φεύγει, ταχέως διώξει, | <αἰ δὲ δῶρα μὴ δέκετ', ἀλλὰ δώσει,> | <αἰ δὲ μὴ φίλει, ταχέως φιλήσει> [__]<κωὐκ ἐθέλοισα.> | (25) <ἔλθε μοι καὶ νῦν, χαλέπαν δὲ λῦσον> | <ἐκ μερίμναν, ὅσσα δέ μοι τέλεσσαι> | <θῦμος ἰμέρρει, τέλεσον, σὺ δ' αὔτα> | [__]<σύμμαχος ἔσσο.>

3: Aphrodite houdt de zee in de gaten.

"Dit is de plek van Aphrodite (Kypris), want ze houdt ervan om altijd vanaf het land de heldere zee in de gaten te houden. Zij zorgt ervoor dat de zeereis van de schippers aangenaam verloopt, en rondom huivert de zee bij de aanblik van haar glanzende standbeeld."

(*Anthologia Graeca* 9.144, H. Beckby, Anthologia Graeca, München 1965-1967² [1956-1958], 4 volumes)

Κύπριδος οὗτος ὁ χῶρος, ἐπεὶ φίλον ἔπλετο τήνᾳ | αἰὲν ἀπ' ἠπείρου λαμπρὸν ὁρῆν πέλαγος, | ὄφρα φίλον ναύτῃσι τελῇ πλόον• ἀμφὶ δὲ πόντος | δειμαίνει λιπαρὸν δερκόμενος ξόανον.|

OPDRACHT 3: TEKSTEN ARTEMIS

1: Een vrouw zingt over wat zij deed toen zij moest bevallen van een baby'tje.

"Een naar en ellendig gevoel van hulpeloosheid, veroorzaakt door barenspijnen waardoor je helemaal buiten jezelf bent, maakt zich regelmatig meester van vrouwen, die van nature toch al slecht in balans zijn. Ook in mijn buik heb ik dat wel eens gevoeld. Dan riep ik Artemis aan: de hemelse godin, meesteres over pijlen, die zorgt voor een goede geboorte. Andere vrouwen waren jaloers op me: ik had de zegen van de goden, en zij staat me altijd bij."

(Vrij naar: Euripides, *Hippolytus* 161-169, editie OCT)

φιλεῖ δὲ τᾶι δυστρόπωι γυναικῶν | ἁρμονίαι κακὰ | δύστανος ἀμηχανία συνοικεῖν | ὠδίνων τε καὶ ἀφροσύνας. | (165) δι' ἐμᾶς ἦιξέν ποτε νηδύος ἄδ' | αὔρα· τὰν δ' εὔλοχον οὐρανίαν | τόξων μεδέουσαν ἀύτευν | Ἄρτεμιν, καί μοι πολυζήλωτος αἰεὶ | σὺν θεοῖσι φοιτᾶι.

Wist je dat:

In de oudheid men soms schrijft dat de pijn bij geboorte wordt veroorzaakt door pijlen die godinnen naar je afschieten.

2: Het meisje Timereta gaat binnenkort trouwen.

"Timareta heeft vóór haar huwelijk haar tamboerijn en haar mooie speelbal aan jou geofferd, Artemis van het meer. Ook haar haarnetje en haar poppen en de poppenkleertjes geeft ze aan jou. Een geschenk van een ongetrouwde vrouw voor een ongetrouwde godin, zoals het hoort."

(*Anthologia Graeca* 6.280, editie: H. Beckby, *Anthologia Graeca*, München 1965-1967² [1956-1958], 4 volumes, regels 1-4)

Τιμαρέτα πρὸ γάμοιο τὰ τύμπανα τάν τ' ἐρατεινὰν | σφαῖραν τόν τε κόμας ῥύτορα κεκρύφαλον | τάς τε κόρας Λιμνάτι, κόρᾳ κόρα, ὡς ἐπιεικές, | ἄνθετο καὶ τὰ κορᾶν ἐνδύματ' Ἀρτέμιδι. |

3: Artemis vermaakt zich in de bergen en bossen met haar pijl en boog.

Ik bezing de ruisende Artemis met haar gouden spinstok,
Een respectvol meisje, dat met pijlen schiet en herten treft,
Bloedeigen zuster van Apollo met zijn gouden zwaard,
Zij die overal in de schaduwrijke bergen en op winderige toppen
haar gouden boog spant en pijnlijke pijlen uitstoot,
zich met de jacht vermakend. De toppen van hoge bergen trillen,
het dichtbeboste woud weerklinkt
door het gebrul van beesten, en de aarde huivert,
en de zee vol met vissen ook. Met haar stoere hart
gaat ze overal rond en doodt de jongen van wilde dieren.

Maar wanneer ze zich genoeg heeft vermaakt, zij die het wild in de gaten houdt en pijlen schiet,
dan legt ze haar mooi gekromde boog weg en is ze blij in haar hart,
en dan gaat ze naar het grote huis van haar geliefde broer,
Phoibos Apollo.

(*Homerische Hymne* 27: *aan Artemis* 1-14, editie OCT)

Ἄρτεμιν ἀείδω χρυσηλάκατον κελαδεινὴν | παρθένον αἰδοίην ἐλαφηβόλον ἰοχέαιραν | αὐτοκασιγνήτην χρυσαόρου Ἀπόλλωνος, | ἣ κατ᾽ ὄρη σκιόεντα καὶ ἄκριας ἠνεμοέσσας | (5) ἄγρῃ τερπομένη παγχρύσεα τόξα τιταίνει | πέμπουσα στονόεντα βέλη· τρομέει δὲ κάρηνα | ὑψηλῶν ὀρέων, ἰαχεῖ δ᾽ ἔπι δάσκιος ὕλη | δεινὸν ὑπὸ κλαγγῆς θηρῶν, φρίσσει δέ τε γαῖα | πόντος τ᾽ ἰχθυόεις· ἡ δ᾽ ἄλκιμον ἦτορ ἔχουσα | (10) πάντῃ ἐπιστρέφεται θηρῶν ὀλέκουσα γενέθλην. | αὐτὰρ ἐπὴν τερφθῇ θηροσκόπος ἰοχέαιρα | εὐφρήνῃ δὲ νόον χαλάσασ᾽ εὐκαμπέα τόξα, | ἔρχεται ἐς μέγα δῶμα κασιγνήτοιο φίλοιο | Φοίβου Ἀπόλλωνος. |

4: De nieuwe grenzen tussen twee territoria worden vastgesteld.
Dit is een deel van het vredesverdrag tussen Knossos en Tylissos, twee steden op Kreta die naast elkaar lagen.

"Grenzen van het land: de "Zwijnenberg" en de "(Waar de) Adelaars (vliegen)" en de tempel van Artemis en het heiligdom van Archos en de rivier en de route van het regenwater volgend tot in Leukophoros en Agathoia, en tenslotte Laos."

(*Collection of Greek Ritual Norms* [http://cgrn.ulg.ac.be] nr. 22, fragment B 6-9)

ὀροι τᾶς γᾶς· huoν ὄρος καὶ A-| ἰετοὶ κἀρταμίτιον καὶ τὸ τοˆ Ἀρχοˆ τέμενος κα[ὶ]| ho ποταμὸς κὲλ Λευκόπορον κἀγάθοια, hᾶι hύδο-|ρ ῥεῖ τὄμβριον, καὶ Λᾶος·|

SCHOOLPLAAT GRIEKSE GODEN

RUIMTE VOOR DE DOCENT VOOR AANTEKENINGEN

RUIMTE VOOR DE DOCENT VOOR AANTEKENINGEN

rijksuniversiteit
groningen

rug.nl/scholierenacademie